

TARTU ÜLIKOOL
FILOSOOFIATEADUSKOND
EESTI JA VÕRDLEVA RAHVALUULE OSAKOND

Triinu Klaus

PIHLAPUUGA SEOTUD TÄHENDUSED EESTI MÕISTATUSTES
VÕRDLUS VEIKKO ANTTOSE *PÜHA* KONTSEPTSIOONIGA

Bakalaureusetöö

Juhendaja dotsent Madis Arukask

Tartu 2013

Sisukord

Sissejuhatus	3
1. Teistest puudest eesti mõistatustes	7
2. Pihlapuu-mõistatuse süstematiseerimine	9
2.1. Lähtetüübid ja iseloomulikumad mõistatusvariandid.....	9
2.2. Piirkonnad	12
2.3. Vormiline jaotamine	12
2.4. Mõistatusvariantide hulk piirkonniti	14
2.5. Kogumisperiood	14
3. Pihlapuu-mõistatustes esiletõusvad tähendused.....	16
3.1. Pihlapuu/pihlaka sõna küsimusvormis	16
3.2. Pihlapuu-mõistatuste lahendite/tähenduste varieerumine	19
4. Näiteid pihlapuu esinemise kohta regilaulus ja muinasjutus	32
5. Veikko Anttonen pihlapuust	35
6. Eesti pihlapuu-mõistatustes esiletõusvad tähendused võrdluses Veikko Anttose püha kontseptsiooniga.....	36
Kokkuvõte	43
Kirjandus	45
Summary	49
Lisad	52

Sissejuhatus

Käesoleva töö peamine kese, millele toetutakse, on pihlakas. Võib ju küsida, et miks just see puu? Tõttöelda ei mäleta enam isegi kust või kuidas see teema minuni jõudis. Ajapikku kogunes pihlapuu kohta põnevaid teateid, mida ei osanud täpsemalt mõtestada ja mis minus huvi äratasid. Viimasel ajal olen hakanud arvama, et sinne teemavalik on mingil viisil seotud ka minu koduakna all kasvava pihlapuuga, kuid jäägu see siinkohal mõistatuseks.

Leidsin kirjandust selle kohta, et pihlapuu on oma levialal üks austusväärsemaid puid ja et selle üleloomulik vägi on tuntud nii soome-ugrilaste juures kui ka mujal Euroopas (Raal 2012: 247; Viires 2000: 155). Pihlapuu kõige ilmekamaks jooneks on peetud selle kasutamist tõrjemaagias (Viires 2000: 155). Peale selle on pihlapuud Eestis kasutatud veel rahvameditsiinis (esile tõusevad maagilised ravitoimingud) (vt HERBA 2008) ning ennustamises (Viires 2000: 50-51). Pihlapuu on esinenud ka hiiepuuna, kuid mitte kuigi märkimisväärselt – 4% (Puss 1995: 7). Argo Moor on nimetanud pihlakat nõiapuuks ning toonitanud, et ennevanasti ei seostatud seda puud ainult heaga – „temas oli vägi, mida võidi kasutada mitmeti“. Ühe negatiivse omadusena esitab Moor Setumaalt pärit teate, et „kui maja ligidal kasvav pihlakas saab inimese käsivarre jämeduseks, võib selle pere vanim liige surra“ (2000). Siinset autorit köitiski kõige enam pihlaka bipolaarsuse fenomen. Mis võisid olla need põhjused, miks see puu seostus varasemalt nii heaga, kuid ühtlasi ka kardetavaga?

Soome folkloristlikus kirjanduses on pihlapuu erilisuse teemal arutletud mitmel korral (nt Martti Haavio, Uno Harva, Kaarle Krohn, Veikko Anttonen). Veikko Anttonen on teoses „Ihmisen ja maan rajat: "Pyhä" kulttuurisena kategoriana“ pühendanud pihlakale ühe peatüki, mis analüüsib selle puu pühaduse rolli soome pärimuses (Anttonen 1996: 125-128). Rõhutatult on esile tõstetud „Kalevala“ 23. runo, kus jagatakse õpetussõnu mõrsjale ning milles avalduvad pihlapuu ja *püha* mõiste seosed. Anttonen osutab eesti ja soome termini *püha/pyhä* eelkristlikule tähendusele, mis lühidalt öeldes peaks seostuma eelkõige *piiri* mõistega, täpsemalt nii kollektiivile oluliste territoriaalsete (asustatud maa-ala), topograafiliste piirisfääridega, kui ka elu korraldust (sünd, abielu, surm) ja inimkeha kuju (nt naise rasedus) muutvate piirulukordadega. (1992: 2519-2529) Anttonen näitab, et pihlapuu on soome pärimuses oluline kultuuriline sümbol ja seostub tihedalt eelnevate

kategooriatega (1996: 125-128). Luges Anttose käsitlust, tekkis siinsel autoril küsimus, et kas ka eesti pärimusest võib leida samalaadseid viiteid, mis kinnitaksid pihlapuu ning *püha/piiri* kategooriate kattuvust.

Varasemad uurijad on pihlapuu pärimuslikku rolli eesti folklooris kirjeldanud eelkõige usundiliste, rahvameditsiini või ennustusteadete põhjal (nt Viires 50, 53, 54, 152-155; Moor 2000; Eisen 1926: 291-293; Raal 2012; Relve 1998), kuid siinsele autorile ei ole need käsitlused pakkunud piisavat selgust selles, miks peeti pihlapuud ikkagi nii võimukaks puuks ja missuguseid tähenduskategooriaid võis see eesti kontekstis kanda. Loomaks selles vallas arusaamist, on käesolevas töös Anttose eeskujul aluseks võetud teistlaadsed pärimusžanrid. Nimelt on pilk pööratud poeetilisemate rahvaluule žanrite poole (mõistatus, muinasjutt, regilaul). Kuigi sellises pärimuses on ülekaalus pigem fiktsionaalsus, siis Felix Oinase järgi ei toimunud juttude jutustamine, laulude laulmine ja mõistatuste mõistatamine algselt mitte meelelahutuseks ja lõbuks, vaid sel oli oluline maagilis-rituaalne tähendus (2004). Richard Viidalepp osutab lisaks varasemale võimalikule tootmismaagilisele funktsioonile (2004: 154). Nii on võimalik, et poeetilise keelega tekstid sisaldavad vahest midagi enamatki kui pelgalt fantaasialendu või meisterlikku kujundiloo oskust. Kui Anttose pihlapuuga seotud käsitus põhineb eelkõige „Kalevala“ värssidel, siis eesti regivärsis Eesti Regilaulude Andmebaasi (vt Eesti Regilaulude Andmebaas) päringutulemuste põhjal taolised tulemused puuduvad. Nimetatud „Kalevala“ runodega sarnasusi leidub hõlpsasti hoopis eesti mõistatuste seast. Aivar Jürgenson osutab tähelepanu, et probleemide puhul, mille kohta otsesest usundilist materjali on suhteliselt vähe, tasub pöörduda mõistatuste poole, kuna sellel žanril on arvestatav vanus ja nendes leidub mitmeid mütoloogilise tagapõhjaga kujundeid (2005: 294; Kuusi 1956: 181; Virtanen 1988: 213). Siinses töös ongi luubi alla võetud just mõistatuste žanr. Pihlakaga seonduvatest mõistatustest on eesti varasemates teostes kõige rohkem esile toodud kahte järgnevat mõistatustüüpi: 2778 *Üle ilma pihlakas? Vikerkaar*; 1817 *Püha jõgi, püha mägi, püha pihlakas mäella, püha marjad pihlakassa? Kirik*. Peamiselt on seda teinud M. J. Eisen, kes teiste uurijatega võrreldes on kõige enam rõhutanud pihlaka tõrjemaagilise tähenduse kõrval ka pühaduse aspekti (Eisen 1926: 290-291). Kuigi vastavaid pärimuslikke näiteid taolisele väitele esitab Eisen üksikult. Nende hulka kuuluvad ka eelnevalt ära märgitud kaks mõistatustüüpi. Viimased ei ole aga kaugeltki ainukesed, mis seoses pihlapuuga eesti mõistatustes esile kerkivad. *Pihlaka* või

pihlapuu sõna sisaldavatest mõistatustest avaneb hoopis kirevam pilt võrreldes varasemalt esitatuga.

Bakalaureusetöö esimeseks eesmärgiks ongi välja tuua ja asjakohaselt ära süstematiseerida need erinevad *pihlapuu/pihlaka* sõnaga seonduvad eesti mõistatused (edaspidi ka *pihlapuu*-mõistatused), et nendes sisalduvaid tähendusi üles leida ja paremini mõista, mis on siinse töö teiseks põhieesmärgiks. Autorile on olnud põnevaks katsetuseks, kas ja kuidas loob ühe puuliigi nimetuste esinemine erinevates mõistatustes seaduspära. Taolist ühe kindla sõna esinemist mõistatustes ja sellega seotud tähenduskategooriate analüüsi on tehtud varemgi. Nt on vaadeldud soome mõistatustes esinevat sõna *akka* (vanem sõna abielus naise kohta), mis kannab endaga kindlat semantilist välja (tõenäoliselt seotud majaperenaise eluringiga) ning peaks andma vihje mõistatajale, missugusesse võimalikku tähenduskategooriasse vastus kuulub. (Kaivola-Bregenhøj 2001: 136) Seda eeskujuks võttes on siin niisamuti tähenduslike väljade leidmiseks jälgi aetud ühe sõna – *pihlapuu/pihlakas* – esinemist silmas pidades (peamiselt mõistatuste küsimuspooles). Kõigepealt oli aga vaja luua *pihlapuu*-mõistatuste kohta mingi üldpilt. Detailsema statistika tegemisel on suureks abiks olnud Internetis kättesaadav täielik eesti mõistatuste andmebaas „Eesti mõistatused“ (järgnevalt: EM) (EM 2012), mille täisversioon lubas päringuid teha mõistatuste geograafilistest levikukaartidest ja näitas andmeid erinevatest omadustest lähtudes (tüüp, lahend, kogumisaeg, kihelkond jm). See on tunduvalt lihtsustanud uurimiskäiku, kuna andis kõik *pihlapuu/pihlaka* sõnaga seotud variandid, mida eesti vanematest mõistatustest võimalik leida. Enne *pihlapuu* teema juurde asumist on aga alustuseks põgusalt kirjeldatud ka teiste puude esinemist eesti mõistatustes. Seejärel asutakse *pihlapuu/pihlaka* sõna sisaldavaid mõistatusi süstematiseerima. Vaadeldud on vaid rahvapäraseid mõistatusvariante, mida EM-i andmebaas esitab. Välja on toodud *pihlaka*ga seotud mõistatus tüüpide tiiteltekstid (järgnevalt: lähtetüüp). Nende all on esitatud variandid, milles *pihlapuu/pihlaka* sõna reaalselt avaldub. Lähtetüüpide lahendid on ühtlasi ka põhilahendid ehk need vastused, mida vastavas tüübis kõige rohkem esineb. Võttes eesmärgiks analüüsida *pihlapuu*ga seonduvaid võimalikke tähendusvälju, ongi orienteerutud peamiselt nende põhilahendite kaudu. Edasi on jagatud *pihlapuu*-mõistatused eristuvamatesse regioonidesse. Järgmisena on esitatud üldistatud tabel, milles on märgitud eeltoodud piirkondades kõige silmatorkavamad *pihlapuu/pihlaka* sõnaga seotud küsimusvormid ja põhilahendid. Et *pihlapuu*-mõistatusi ja nendes sisalduvaid

tähendusvarjundeid adekvaatsemalt hinnata, on püütud arvestada ka nende teadete kogumisaega.

Alles siis, kui pihlapuu-mõistatuste vormist, levikualast, kogumisajast, hulgast jm on loodud terviklikum pilt, eristatakse nendes esiletõusvamad tähendused. Käsitletakse küsimusvormides avalduvaid *pihlapuu/pihlaka* sõnaga seotud kujundeid ning küsimustele järgnevaid lahendi(tähendus)variatsioone, mis vastavates mõistatustüüpides ette tulevad. Sellega lõpeb pihlapuu-mõistatuste struktureerimine ja nende vormides avalduvate erinevate tähendus-seoste väljatoomise osa. Lisaks tuuakse pihlapuu-mõistatustele põgusaid paralleele ka teistest eesti poeetilistest žanritest nagu regilaul ja muinasjutt.

Kolmandaks peamiseks eesmärgiks on pihlapuu-mõistatustest saadud tulemusi (tähendusi) võrrelda Veikko Anttose poolt pihlapuule (soome pärimuses) omistatud kultuuriliste kategooriatega ja aru saada, kuidas need omavahel suhestuvad. Lõpuks püütakse selgemini mõista, missuguste üldisemate tähenduskategooriatega võis pihlakas seostuda eestlaste juures.

1. Teistest puudest eesti mõistatustes

Lisaks pihlapuule nimetatakse eesti mõistatustes teisigi puid. Põhilahendite järgi on eesti mõistatuste antoloogia välja toonud vaid üksikud puud: haab, kask, kukerpuu, pihlakas, õunapuu, kibuvits (põõsas) (Mõista, mõista, mõlle-rõlle 1999). Siin ei ole arvestatud eraldi lahendina puude vilju. Tundub, et üldisemas plaanis kirjeldavad eelnimetatud lahenditeks olevate puude mõistatused vastavaid puid nende spetsiifiliste väliste omaduste järgi (nt haava lehed värisevad, kase valge värvus jms): 1613 *Pikk mees, valge kasukas seljas? Kask*; 602 *Keegi teda ei ehmata, aga tema väriseb? Haab* (EM 2012). Lahendipoolel esineb lisaks varemmainitutele teisigi puid, kuid sel juhul mingi puude grupi koosseisus (nt kuusk, mänd ja kadakas – mõistatustüübis 853 igihaljuse omaduse esindajad; tamm ja lepp – tüübis 963 abielupaari tähenduses). Võrreldes lahenditega, esineb mõistatuste küsimuspoolel suuremal hulgal erinevate puude nimetamist. Üks ilmekamaid mõistatusi on siinse autori meelest tüüp 2727, milles tamme puu võrdkujuks on aastaring: 1682 *Üks tamm, kaksteist haru, igas harus neli pesa, igas pesas seitse muna, igal munal ise nimi? Aasta*. Selle mõistatusega haakub osaliselt õunapuu lahendiga tüüp: 1592 *Pesa maas munad taevas? Õunapuu ning võib olla on nende lahendidki mingil viisil ühendatud*. Seoses kuusepuuga võiks välja tuua mõistatustüübi 2682 *Üks kuusk kullamäel, teised kuused kummardavad? Kirikuõpetaja kantslis*. Pärnapuu kohta esineb järgmine huvitav mõistatus: 1347 *Mõista, mõista mõkipuu, taga riida rikipuu, kirivene lõhmuspuu? Raamat*. Kadakas esineb enamasti juukseid või habet tähendavates mõistatustes: 463 *Kadakas kasvab mäel, ilma tuuleta tudiseb? Vanataadi pard, habe*.

Üks väljendusrikas joon eesti mõistatuste puudega seotud metafoorikas tundub olevat inimeste ja puude vaheline sümboolika. See tähendab, et inimest (ema, isa, pruut, peigmees, kosilane, kuningas vm) tähistab tihtipeale mõni kindel puuliik. Sellist kujundlikkust kohtab eesti regivärsiski (nt laulud „Unenägu“¹, „Metsast mehele“).

Eespool esitatu pole kaugeltki ammendav arutlus erinevate puude kohta eesti mõistatustes. Nagu näidatud leidub mõistatustes lisaks pihlapuule mitmeid põnevaid teateid teistegi puude kohta. Eriti võiks esile tõsta tammepuud, mille kohta on palju

---

¹ Unenägu. *Tütruku unenägu*. [---] Kuusest saame kosilase / Haavast saame osjulese / Noorest saarest saajulese / Vislapusta viia mehe / Pihlapuusta peiu poisi / Õunapuusta õige peiu. E 38417 (13) < Tarvastu khk., Vooru v. - J. J. Kala < Els Oinas, 56 a. (1899) (Eesti Regilaulude Andmebaas).

erinevat tüüpi mõistatusi, mida siin ei käsitletud. Käesolev töö on siiski keskendunud kitsamalt pihlapuule, kuigi kindlasti võiks olla huvitav uurida ka teiste puudega seonduvat (geograafiline paiknemine, tüüpide, sõnastuste hulk, omavaheline põimitus jm). Taoline analüüs oleks siinses bakalaureusetöös kõigele vaatamata liialt mahukas. Lisaks ei avastanud töö autor teiste puudega seoses niivõrd ilmekaid omavahelisi tähenduslikke seoseid võrreldes pihlapuu-mõistatustega. Selles töös on põgusalt käsitletud vaid neid erinevaid puid, mis on pihlapuu-mõistatustüüpidega tihedamalt seotud (nt õunapuu, toomingas, mänd jt).

2. Pihlapuu-mõistatuse süstematiseerimine

2.1. Lähtetüübid ja iseloomulikud mõistatusvariandid

Siin antakse ülevaade kõigist pihlapuu-mõistatustest, mille lähtetüübid on esitatud põhilahendite järgi. Lähtetüüpe on kokku 18. Nende all esinevaid pihlapuu-mõistatusvariante on kokku 286. Lähtetüübile järgnev arv näitab mõistatustüübi numbrit, mida kasutatakse EM-is. Viimane mõistatuste lõpus olev sulgudes number näitab rahvapäraste variantide hulka. Kui lähtetüübis esineb rohkem kui üks pihlapuuga seonduv mõistatus, siis on ära märgitud vaid üks vorm, mis iseloomustab olemasolevate variantide rühma kõige paremini. Kui lähtetüübis on pihlapuud juba mainitud, siis on selle all toodud vaid *pihlapuu/pihlaka* sõnaga seonduvate mõistatusvariantide hulk.

Vikerkaar:

Lähtetüüp: 1210 *Mitme karva viiruline, kena lindi triibuline, lähen lookes üle maa, keegi kätte mind ei saa? Vikerkaar* (H IV 1, 42 (105) < Hlj). (24)

- *Pimedane pihlapuu, üle õue õitsepuu, lähen lookas üle maa, kätte keegi mind ei saa? Vikerkaar* (H IV 5, 490 (17) < Plt). (1)

Lähtetüüp: 1619 *Pikk vits pihlakane, üle välja toomingane? Vikerkaar*. (131)

- Pihlapuuga sõnastused. (123)

Lähtetüüp: 2515 *Viidipuu, vaadipuu, üle mõtsa mõõdipuu? Vikakaar*. (126)

- *Üle ilma pihlapuu, üle mõtsa mõõdipuu? Vikatkaar* (H II 31, 456 ja 459 (19) < Nõo?). (1)

Lähtetüüp: 2778 *Üle ilma pihlakas? Vikerkaar*. (35)

- Pihlapuuga sõnastused. (34)

Lähtetüüp: 2792 *Ümber ilma ulatab, ümber pea ei ulata? Silm* (396)

- *Pikk vits pihlakane, üle välja toomingane, aga ümber pea ei ulata? Oma silmadega ei näe kukla taha* (ERA II 199, 272 (40) < Sim). (3)

Juuksed/Hobusesaba:

Lähtetüüp: 1615 *Pikk mets, paks mets, siest ei soa silguvarrast - Hobuse saba.* (138)

- *Pikk mets pihlakane, piitsavart seest ei saa? Hobuse saba* (H III 2, 579 (17) < Hlj). (4)

Imetav ema:

Lähtetüüp: 21 *All söödi ja peal söödi, mina sõin ja mind söödi - Hobune sõi puu all, linnud sõid puu peal, naene sõi ja imetas last.* (191)

- *All söödi ja peal söödi, mina sõin ja mind söödi – Hobune sõi rohtu, varblased pihlakamarju, naine sõi hobuse seljas pihlamarju ja laps imes.* (RKM II 277, 228 (3) < Sim). (22)

Kirik:

Lähtetüüp: 1817 *Püha jõgi, püha mägi, püha pihlakas mäella, püha marjad pihlakassa? Kirik.* (33)

- Pihlapuuga sõnastusi. (28)

Kirju tekk:

Lähtetüüp: 1341 *Mõista ärä möllerpuu, tää ärä täkerpuu, mitu kirjä pihlapuun, sada kirjä pihlapuun? Kirivene tekk.* (29)

- Pihlapuuga sõnastusi (26)

Pihlakas:

Lähtetüüp: 115 *Emand ehib mäe peal, punased pärlid kaelas? Pihlakas.* (36)

- *Pihlaka lahendid* (19)

Päike:

Lähtetüüp: 1602 *Pihlapuu tsäuk kest merd? Pääväkene* (13)

- Pihlapuuga sõnastusi (6)

Pühad:

Lähtetüüp: 1601 *Pihlapuu piiri pääl, sarapuu saarõ pääl, kolm kullast tsauka küleh? Talsipühi ja lihavõõdõ' ja suvistõpühi.* (3)

- Pihlapuuga sõnastusi. (3)

Lähtetüüp: 1144 *Mere pääl kol' kullatsäuka? Lihavõõdõ, suvistõpühä, talsipühä.* (9)

- *Kol pihlapuu tsalka kest merd? Talse-, lihavõte-, suvidsepühi'* (LMr 128 (70) < Lut). (1)

Lähtetüüp: 1936 *Säitse süld sild pikk, otsah uibu, uibuh kolm kullast ubinat? Suur paast ja lihavõtõ.* (13)

- *Meri, mere seeh kolm pihlapuud, egal pihlapuul kolm ossa? Aasta suurõ pühä* (H II 70, 524 (1) < Vas?). (1)

Pruut ja peigmees:

Lähtetüüp: 963 *Lepp linna uulitsal, tamm Tartu raja pääl, juured kokku jooksevad, ladvad kokku langevad? Pruuut ja peigmees.* (332)

- *Pihlapuu Pihkva piiril, tamm Tartu tasatsel, juure kokko juuskva, ladva kokko langese? Mõr'sa ja kosilane* (H III 26, 463 (28) < Vas). (5)

Kuningas ja sõda:

Lähtetüüp: 1600 *Pihlapuu piiri pääl, ossa' saisva' saarõ pääl? Kuningas ja sõda.* (8)

- Pihlapuuga sõnastusi. (7)

Lapse häll:

Lähtetüüp: 1357 *Mõista, mõista mõõlu, kassihand kaalu, kaalun kanamuna? Latse häll.* (196)

- *Mõne mõõlu, taiva taalu, kassihand kaalu, kaalu kanamuna, mõne pihle kirja kats? Kiriv põll, kaal, taivatähe* (EKnS 35, 30 (249) < Rõu). (1)

Pähkel, tammõtõru kübar ja õun:

Lähtetüüp: 667 *Kiriläl kübäräkene, Karilal kaokõnõ, Miktäl olõ-õi midägi' – Pähkem, tammõtõhv ja' upin.* (52)

- *Küüper kübaraga, kaaper kasukaga, hilparak ihualasti – Kapsas, kaal, pihlakamari* (H II 22, 983 (45) < Saa). (1)

Viimasena esitatud põhilahendi *Pähkel, tammētõru, kübar ja õun* all üksikuna esinev pihlamarja lahendiga variant on siin arvatavasti juhuslik. Suures osas esineb pihlamarja asemel õuna. Vastav variant ei tekita ka olulisi tähenduslikke, vormilisi ega lokaalseid seoseid teiste pihlapuu-mõistatustega. Seetõttu ei ole selle tüübi varianti edaspidiselt välja toodud ega analüüsitud.

2.2. Piirkonnad

Sõltuvalt pihlapuu-mõistatuste geograafilisest paiknemisest on Eesti jagatud kolme piirkonda. Kahte konkreetsemasse piirkonda kuuluvad järgmised Lõuna-Eesti alad: Kagu-Eesti (siia alla on paigutatud ka tüüp, mille levikuala ulatub lisaks Kagu-Eestile veel Kirde-Eestisse ja mille varianti kohtab ühel korral Kihnu saarel) ning Mulgimaa ja selle ümbruskond (eelkõige Viljandimaa, kuid ühe tüübi puhul vähem variante veel Pärnumaalt ja Harjumaalt). Kolmandasse piirkonda on jäetud kõik need mõistatused, millel ei ole silmapaistvat geograafilist areaali ja mis on levinud laialdaselt/hajusalt üle Eesti.

2.3. Vormiline jaotamine

Mitmed küsimusvormid ja põhilahendid korduvad ning kattuvad erinevate tüüpide vahel. Seetõttu on välja toodud tüüpilisemad küsimusvormid ja põhilahendid. Mõistatuspooled (küsimus-vastus) on eraldi esitatud, et anda üldistavam pilt eri piirkondade pihlapuu-mõistatuste kohta. Kui mõne tüübi küsimusvorm suuremaid seoseid teiste sama piirkonna sõnastustega ei anna, on see esitatud piirkonna all, millega antud küsimusvorm kõige rohkem samastub. Välja toodud küsimussõnastused on mõnel puhul üldistatud ja ei esinda alati mingit konkreetset tüübi tiitelvormi või selle varianti. Sõnastusi on kohandatud vastavalt, et need esindaksid peamiselt kõiki sarnasemaid eri tüüpides esinevaid pihlpuuga seotud vorme. Võib öelda, et küsimusvormid, mis näivad omavahel suguluses olevat, on mõnel juhul kokku sulatatud ning ära on jäetud need sõnastusosad, mis on rohkem ühenduses teiste tüüpidega, milles pihlapuu tähendus olulisemat rolli ei oma.

Tabel 1. Pihlapuu-mõistatuste levinumad küsimusvormid ja dominantlahendid piirkonniti..

Piirkond	Pihlapuu-mõistatuste olulisemad küsimusvormid	Pihlapuu-mõistatuste dominantlahendid
Laialdaselt või hajusalt üle Eesti.	<i>Pikk vits (mets, puu, piits vm) pihlakane, üle välja (ilma, õue) toomingane (õunapuune, õitsepuu); Üle ilma pihlapuu</i>	Vikerkaar (laialdaselt, va Kagu-Eesti); Juuksed/hobusesaba (pigem põhja pool)
	<i>All söödi ja peal söödi, mina sõin ja mind söödi (hajusalt)</i>	Imetav ema (Hobune sõi rohtu, varblased pihlakamarju, naine sõi hobuse seljas pihlamarju ja laps imes)
Mulgimaa ja selle ümbruskond	<i>Mitu kirja pihlapuus, sada kirja pihlapuus</i>	Kirju tekk; (Lapse häll)
	<i>Püha pihlakas mäel, pühad marjad pihlakassa (vähem ka Pärnumaal ja Harjumaal)</i>	Kirik
Kagu-Eesti	<i>Pihlapuu tsäuk kest merd; Pihlapuu (Pihkva)piiri pääl, sarapuu/(ossa saisva) saarõ pääl, kolm kullast tsauka küleh; (peamiselt Setumaal/Vastseliinas)</i>	Päike, Pühad, Kuningas ja sõda, Pruut ja peigmees.
	<i>Emand ehib mäe peal, punased pärlid kaelas (peamiselt Eesti idapiiri lähedal, üksikult ka Kihnu saarel)</i>	Pihlakas

2.4. Mõistatusvariantide hulk piirkonniti

Esimesena välja toodud piirkonnas (laialdaselt või hajusalt üle Eesti) esineb erinevaid mõistatusvariante kõige rohkem. Eriti on levinud *Vikerkaare* põhilahendiga mõistatused. Mulgimaal ja selle ümbruskonnas on pihlapuu-mõistatused arvuliselt keskmise levikuga võrreldes eelneva *Vikerkaare* põhilahendi mõistatustega. Peamiselt Kagu-Eesti piirkonda jääb kvantitatiivselt kõige väiksem grupp pihlapuu-mõistatusvariante. See-eest on Kagu-Eestis erinevaid tüüpe üksteisest märgatavalt eristuvate põhilahenditega kõige rohkem.

2.5. Kogumisperiood

Tekstide kirjapaneku ajaliste vahemike määramine lähtub „Eesti mõistatuses“ esitatud periodiseeringust:

1. *Varane periood, mis lõpeb aastaga 1876.*
2. *Vahemik 1877–1917 e. eesti rahvaluule suurokogumise periood.*
3. *Kahe maailmasõja vaheline aeg (1918–1940).*
4. *1941 kuni siiani.* (Hussar, Krikmann, Saukas & Voolaid 2001: 17)

Kõik vaadeldud pihlapuu-mõistatused on kirja pandud suures osas teisel kogumisperioodil. *Päikese* ja *Pihlapuu* põhilahendiga mõistatusi on kogutud lisaks teisele perioodile palju ka kolmandast perioodist. *Pühade* ja *Imetava ema* põhilahendiga mõistatusi on kogutud lisaks teisele ja kolmandale perioodile arvestatavalt ka neljandast perioodist. Teine kogumisperiood on pihlapuu-mõistatuses siiski läbivaks ja kõige informatiivsemaks.

Vastavaid mõistatusi uurides peab järelikult arvestama ajaliselt eelkõige 19. ja 20. saj vahetuse perioodiga. See aeg on nii Eestis kui ka mujal maailmas olnud tingimata suurte muutuste aeg nii ühiskonna korralduses (nt baltisakslased kaotasid järk-järgult võimu), eluolus (nt agraarühiskond oli arenemas industriaalseks ja rahvas oli muutumas mobiilsemaks), (Tooming 2008: 4) kui ka vaimses sfääris (evolutsionismi ideed jm). Seesugune muutumisprotsess on taustaks suuremale osale siin vaadeldavatele mõistatustele. Kuna aga mõistatusžanris üldisemalt on küsimusvormid kõige väiksema aktualisatsiooni ja improvisatsiooni astmega ning nendel on kinnistunud vormid võrreldes nt keerdküsimuste või vanasõnadega (Krikmann 1997: 95), siis kaasaja kajastust

võiks näha enamini mõistatuste lahendites. Arvo Krikmann näitab, et kõige produktiivsemad mõistatuslahendid on väga inimkesksed ja seostuvad nende ümbrusega, esmatahtsate asjade või töödega (1997: 154-158). Arvatavasti leidub neid lahendeid, mis on säilitanud vaadeldaval perioodil vanema päritoluga tähenduse. See eeldaks siis üldjuhul, et ümbrus ei ole võrreldes varasemaga palju muutunud. Samas on võimalik, et esineb neidki vastuseid, mis on asendunud, kuna nt vanema vormi sisu on hakanud hägustuma, kuna inimeste igapäevane ümbrus on muutunud ja mõistatused ei tekita enam samu assotsiatsioone võrreldes varasemaga. See võib olla üks potentsiaalne aspekt, miks murranguperioodil kogutud lahendid võivad varieeruda. Tõenäoliselt on laiema levikuga lahendivariandid vanemat päritolu ja üksikud lahendi varieerumised on kuulunud pigem vaadeldavasse kogumisperioodi (1877-1917). Siiski on võimalik, et mõned üksikumad, kuid äärealalt pärinevad ja lokaalsemad mõistatusüübivariandid on ka vanema päritoluga (nt osad Setumaalt pärinevad pihlapuu-mõistatused).

3. Pihlapuu-mõistatustes esiletõusvad tähendused

3.1. Pihlapuu/pihlaka sõna küsimusvormis

Nagu eespool täheldatud, on eesti mõistatuste küsimuspool üldisemas žanrilises plaanis küllaltki kindla, ajas vähemuutuva vormikujuga ning nendes kajastub vähe kaasaega. (Krikmann 1997: 95) Kui vaadelda konkreetsemalt pihlapuu-mõistatust, siis võib eelnevat kinnitada asjaolu, et pihlapuu-mõistatuste küsimusvormid sarnanevad paljuski regivärsiga. Vanema rahvalaulu poetika on tulvil erinevaid stereotüüpe, vormeleid, mis kuuluvad teise kultuurikihti ja aega (Jaago 1998) ning mis tavakeele tähendussfääridega otseselt ei ühti. Nii ei pruugi ka pihlapuu-mõistatuste küsimusvormidest leida selge viitega tähenduslikke seoseid, mis kannaksid kaasajalist infot (19. saj lõpp, 20. saj algus). Ennemini võivad need anda teavet piirkondliku stereotüüpide kasutamise kohta. Küllap kajastavad küsimusvormi sisesed sõnaseosed mingeid vanemaid tähenduslikke sõlmi, mida tänapäeval on raske lahti harutada. Vaatamata sellele on siinses töös proovitud võimalikke küsimuspoole sisesid seoseid välja tuua. Lähtunud on eelkõige regivärsi algriimist, et kui sõnakujude vaheline seos on ilmne, siis on poetilisem aspekt tugevam ja kujundikasutus ei pruugi seostuda sõnade tähendustega. Kui alliteratsioon ja assonants puuduvad, siis oleks võimalik ka sõnadevaheline tugevam tähendusseos. On arvestatud ka parallelismi seoseid, et kui näiteks erinevaid puid on ühe tüüpsõnastuse siseselt esitatud mitu, siis on osutatud sellega mingile üldisemale nähtusele ja üks kindel puuliik ei pruugi tähenduslikku positsiooni omada ja vastupidi – kui kohtab vaid ühte puuliiki, on tähenduslikud seosed arvestatavamad.

Kagu-Eesti

Eelnevalt esitatud tabelist (vt Tabel 1.) selgub, et Kagu-Eesti alal on ilmekaks vormeliks *pihlapuu piiri pääl*. *Piiri* sõnaga on sellel alal ühendatud peale pihlapuu veel ka männipuu (*petäi*) (*Pruut ja peigmees* põhilahendi siseselt). Alliteratsioon *piiri* sõnaga on mõlemas sõnakujus olemas (*pihlapuu, petäi*), mis ei luba kumbagi puud otseselt *piiri* mõiste tähendusväljaga siduda. Kagu-Eesti eripäraks on veel pihlakobara merel asumise motiiv, milles *pihlakobar* võib asendada kas *kullakobara* või lihtsalt *kobaraga*. Et tegemist on just kobaraga, siis „tegeliku“ maailma tähendusring seostaks seda vastavas motiivis eelkõige pihlaka marjadega. Eeldusel, et vastav kujund pärineb regivärsi poetikast, ei

pruugi siin taoline järelendus kehtida. Võib vaid märkida, et *kullakobar* ja *pihlakobar* tähistavad siin mingit ühte ja sama üldisemat nähtust, mis konkreetsetest mõistatuste lahenditest/tähendustest lähtudes peaks tähistama eelkõige kalendaarseid tähtpäevi (lahend: *Pühad* [vt Tabel 1.]). *Pühade* lahendi sakraalsuse sfäär ja see, et Kagu-Eestis igapäevaselt merega kokku ei puututa, võiksid antud motiivis viidata ka mingi müütilisema „mere“ tähendusele.

Lapse hälli põhilahendiga tüübi üksik *pihlapuud* sisaldav küsimusvorm – [---] *mõne pihle kirja kats* (EKnS 35, 30 (249) < Rõu) – esineb küll Kagu-Eestis, kuid on seotud ennemini Mulgima ümbruskonnaga, konkreetsemalt *Kirju teki* põhilahendi tüübiga.

Mulgimaa ja selle ümbruskond (kohati ka Pärnumaa ja Harjumaa)

Kirju teki põhilahendiga tüübi küsimusvormides on pihlapuu *kirjatud* või omab *sadat kirja*. Selles tüübis on puuliigi seisukohast tegemist ennekõike pihlapuuga. Kahe sõnastuse puhul on siiski mainitud pihlapuud koos sarapuuga, mis osutaks seosele Kagu-Eestis levinud vormiga: *pihlapuu piiri pääl, sarapuu saarõ pääl*. Arvatavasti ongi säärane kuju üle võetud just Kagu-Eesti piirkonnast, mitte vastupidi, kuna on erandiks *Kirju teki* tüübi küsimusvormistikus. Et siin *pihlapuu* ja *saja kirja* sõnakujude vahel algriimi ei esine ja pihlapuu on antud tüübis liigiliselt domineerivaim, siis võib eeldada ka tähenduslikumaid seoseid esitatud mõistete vahel. *Kirju teki* tüübi kõrval võiks esile tõsta ka ühte mõistatustüüpi, mille levikuala kattub Mulgimaa ja selle ümbruskonnaga ning mille sõnastustes tekivad paralleelid vaadeldava *saja kirja* motiiviga. Selles esineb aga kõige rohkem pärnapuu: 1347 *Mõista, mõista mõkipuu, taga riida rikipuu, kirivene lõhmuspuu? Raamat*. Et viidatud tüübis on kokku vaid viis varianti (pihlapuuga seotud variante on kokku 26), siis arvatavasti ei oma see nii olulist tähenduslikku rolli, kui *Kirju teki* tüübi pihlapuuga seotud vorm. Mulgimaal ja selle ümbruskonnas (lisaks esineb vähem Pärnu lahe lähistel, Harjumaal) on levinud *püha pihlaka* ja *pühade pihlamarjade* motiivid. Siin kohtab algriimi, aga et pihlakas on vastavas tüübis domineeriv puu nagu *Kirju teki* tüübigi puhul, siis on võimalik, et esitatud sõnaseosed omavad ka kaalukamat tähendusseost. Vaadeldav küsimusvormistik (*püha pihlakas mäel, pühad marjad pihlakassa*) ongi siin see, mis on ühendusse viidav „Kalevala“ runodega: *pyhät oksat pihlajissa, pyhät lehvät oksasissa, marjaset sitä pyhemmät*. (Anttonen 1996: 125; Ganander)

Mandri Eesti (va Kagu-Eesti)

Laialdaselt mandri Eestis (va Kagu-Eesti) on levinud: *pikk vits (mets, puu vm) pihlakane, üle välja (õue, ilma vm) toomingane (õunapuune vm)*. Taolises küsimusvormistikus esineb ülekaalukalt pihlapuu (üksi või koos mõne teise puuga). Arvatavasti on selle sõnastusega tihedamalt seotud ka eraldi tüübi alla paigutatud küsimusvorm *üle ilma pihlapuu*, mille erinevad variandid võivad lihtsalt olla lühenenud vormid pikemast, mis sisaldab veel teisi puuliike (peamiselt toomingas, kuid ka õunapuud). Selle järgi ei saa pihlakat pidada kuidagi teistest eristuvaks. Siin võiks regivärsi parallelismi poeetikat arvestades erinevaid puid koos pidada ühe üldisema nähtuse (eelkõige vikerkaare) sümboliks.

Kokkuvõtteks pihlapuu-mõistatuste küsimusvormidele võib öelda, et esile tõusevad mingid kindlad *pihlapuu/pihlaka* sõnaga seonduvad motiivid, mis esitatud piirkondi kõrvutades üksteisest mõnevõrra erinevad. Kõige tähenduslikumad seosed võivad esineda eelkõige Mulgimaal ja selle ümbruskonnas, kuna sealsed pihlapuu-vormid nimetavad domineerivalt just pihlakat ning teisi puuliike on harvem mainitud (ühel juhul pärnapuu). Esile tõusevad: *püha pihlakas* ja *sada kirja pihlapuus*. Ülejäänud kahe piirkonna küsimusvormides on pihlapuuga seotud tähenduslik olulisus kaheldavam (Kagu-Eestis eristuvad: *pihlapuu piiri pääl* ja *pihlakobar merel*), kuna nendes esineb pihlaka kõrval mitmetel juhtudel teisigi puid. Mandri Eestis (va Kagu-Eesti) on küsimusvormi siseselt peamiselt mainitud veel toomingat ja õunapuud. Kagu-Eesti alal on teistes pihlapuu-mõistatustega sarnastes küsimusvormides pihlapuu asemel nimetatud nt mändi, õunapuud.

Nagu eelnevalt täheldatud, on sarnaselt regivärsiga mõistatuste küsimuspoolelt konkreetsete tähendusseoste leidmine raskendatud ja kaheldav. Erinevalt regilaulust on mõistatustes olemas ka vastusepool (lahendid), mis esitab selgemaid tähendusseoseid kinnistunud vormelitele ja annab laiemat võimalust stereotüüpide tõlgendamiseks. Et eesti mõistatustes leidub üks tüüp, mille põhilahendiks on *Pihlakas*, võib selle tiitelvormi küsimuspooles – 115 *Emand ehib mäe peal, punased pärlid kaelas* – saada enam informatsiooni pihlaka kui eraldiseisva nähtuse tõlgendamiseks. Lahend tähistab iseenesest juba otsesemat vastust peidetud tähendusega küsimusvormi kujundlikkusele. *Pihlaka* põhilahendiga mõistatustüübi küsimusvorm (kõige rohkem Eesti idapiiri läheduses) viitab

siin peamiselt feminiinsele kujule (väljendab emadust) ja punasele värvile. Järgnevalt ongi pikemalt peatunud lahendi ja küsimuse ning lahendivariatsioonide omavahelistel seostel.

3.2. Pihlapuu-mõistatuste lahendite/tähenduste varieerumine

Pihlapuu-mõistatuste vastusevariatsioonide uurimisel puututakse kokku nähtusega, kus lahendid ühe tüübi piires ei ole homogeenised. Üldiselt eristub mingis tüübis kõige rohkem esinev vastusevariant ehk põhilahend ja tihti on selle kõrval rida teisi palju või üksikult esinevaid lahendeid. Seda võib osalt seletada eelnevalt välja toodud ajaline aspekt – kultuurilised muutused ühiskonnas. Küsimusele, miks lahendid sama tüübi ehk enimsarnaste sõnastuste vahel varieeruvad, on Arvo Krikmann toonud välja järgmised kolm võimalikku põhjust:

A. Erinevate mõistatustüüpide sõnastused on sarnased.

B. Sõnastus varieerub tüübisiseselt ja see kutsub esile lahendimuutuse.

C. Sõnastus ja tekst iseenesest võimaldab anda erinevaid vastuseid. (Sissejuhatus folkloori lühivormidesse...)

Punktidest A ja B selgub, et lähtuvalt eri tüüpi küsimusvormide sarnasusele võib üks tüüp teiselt üle võtta lahendivariante ja et sama tüübi sisene küsimusvormide varieerumine kutsub esile erinevaid vastusevariante. Punktis C esitatud võimalus, et sõnastus ja tekst võimaldavad anda erinevaid lahendeid toetab mõttekäiku, et mingi kindel küsimusvorm omab kinnistunud tähendusvälja (põhilahendit) ning sellega seostuvad (mõistatusžanri välised) nähtused, objektid võivad siis märkima hakata erinevaid lahendivariante tüübis. Taoline lahendisaamine ei pruugi siis sõltuda punktis A ja B rõhutatud erinevate küsimusvormide vahelistest (mõistatusžanri sisestest) seostest. Kuigi ka eri tüüpide küsimusvormide sidumist ehk kontamineerumist võiks ehk mõnel juhul seletada eri sõnastustega seotud tähendusväljadest (põhilahenditest) lähtudes. See tähendab, et kahe erineva mõistatustüübi sõnastusosad liituvad, kuna nende lahendid võivad olla tähenduslikult üksteisega seotud (nt ühel korral eri mõistatustüüpide põhilahendite *Imetav ema puu all* ja *Emä piim* küsimusvormide kontaminatsioon, millele edaspidi ka viidatakse). Loomulikult võib kontaminatsioon tekkida ka juhuslikumate seoste alusel.

Järgnevalt ongi püütud välja selgitada pihlapuu-mõistatustes esinevate lahendivariantide omavahelisi seoseid ja aru saada, missugused varieerumised on juhuslikumat laadi või pelgalt eri tüüpide sõnastuste sarnasusest tingitud ning missugused vastused võivad tekitada tähenduslikumaid suhteid nii küsimusvormiga, kui ka teiste

lahendivariantidega tüübi piires kui ka selle väliselt. Siinjuures ei ole detailselt jälgitud tüübisiseste sõnastuste varieerumisi, kuna selgem korrapära sarnaste küsimusvormide vaheldumise ja lahendivarieeruvuse vahel pihlapuu-mõistatuste juures tundub puuduvat.

Lahendivariatsioonid on välja toodud eelnevalt esitatud pihlapuu-mõistatuste piirkondade ja põhilahendite kaupa.

Laialdaselt või hajusalt üle Eesti

(Vikerkaar, Imetav ema puu all, Juuksed/hobusesaba)

Vikerkaar:

Erinevaid *Vikerkaare* põhilahendiga pihlapuu-mõistatuste tüüpe on viis. Kolmes tüübis esineb *pihlapuu/pihlaka* sõna küsimusvormis üksikult või ainult paar korda. Pealegi on nende kolme tüübi sõnastused kontamineerunud kahe ülejäänud tüübiga, milles *pihlaka* sõna on domineeriv: 1619 *Pikk vits pihlakane, üle välja toomingane?* *Vikerkaar*; 2778 *Üle ilma pihlakas?* *Vikerkaar*. Järgnevalt ongi välja toodud nende kahe tüübi varieeruvad lahendid:

Vikerkaar/Vikatkaar (129); *Põllupeenar* (22); *Tee* (3); *Välk* (2); *Pruut ja peigmees* (1); *Oma silmadega ei näe kukla taha* (1).

Põllupeenra vastust esines arvestataval hulgal, seetõttu ei saa seda pidada juhuslikuks. Vastava lahendi juures kontaminatsioon ei esine, mis näitab et vastust ei saa pidada teisest tüübist üle tulnud tähenduseks. *Tee* lahendiga ei esinenud samuti ühtegi kontaminatsiooni ega sarnast mõistatustüüpi ning arvatavasti võib ka see variant nagu *Põllupeenargi* omada tähenduslikumat seost küsimusvormiga. *Välgu* lahend seostub domineerivama *Vikerkaare* lahendiga. *Vikerkaar* ja *välk* on ühendatud nii visuaalselt – äikesele ja vihmale järgneb taevast vikerkaar, kui ka usundiliselt – läänemeresoome mütoloogias on vikerkaart käsitletud kui pikse ambu (Kulmar 2005: 23). Üksikult esinevate vastusevariantide – *Pruut ja peigmees* ning *Oma silmadega ei näe kukla taha* – sõnastused on mõlemad kontamineerunud teiste tüüpidega, mille dominantlahenditeks ongi esitatud lahendivariandid. Vastuse *Oma silmadega ei näe kukla taha* kontaminatsiooni põhjuseks ei tundu olevat otsene tähenduslik seos *Vikerkaare* põhilahendiga. *Pruudi ja*

peigmehe vastusevariant esineb ka kagu-eestilistes lahendivariantides, mis lubaks seda pidada seoses pihlapuuga tähenduslikumaks. Arvestades aga seda, et *Pruudi ja peigmehe* lahendiga kagu-eestilised pihlapuu-mõistatused on samuti kontamineerunud teiste tüüpidega, siis ei pruugi selle lahendi tähenduslikkus paika pidada.

Imetav ema puu all:

Hobune sõi rohtu, varblased pihlakamarju, naine sõi hobuse seljas pihlamarju ja laps imes – selliseid pikema vormiga lahendeid esineb vaid ühe tüübi piires hajali üle Eesti ning need vastused on küllaltki ühesuguse vormiga. Kontaminatsioon esineb vaid kaks, millest üks tundub põhinevat vormilisel sarnasusel (kaelaküsimus vangile) ja teine näib omavat tähenduslikumat seost (põhilahend – *Ema piim*). Vaadeldava tüübi lahendivariantides esineb teisigi puuliike, kuid pihlapuuga võrreldes ikkagi oluliselt vähem (nt toomingas – 2 korda (Trv; Tt), õunapuu – 3 korda (Amb; Kan; Vjg), kuusepuu – 1 kord (Trt), kirsipuu – 1 (Tln)). Rohkelt esineb ka lihtsalt marjade motiivi, mis võiks vihjata selle tüübi puhul nii pihlapuule kui toomingale. Arvestades pihlapuu arvuliselt suuremat levikut (22 varianti), siis viitab marjade motiiv pigem pihlakale. Teatud elemendid varieeruvad tüübi lahendisõnastustes (hobune/eesel/vanker/siga vm; orav/lind), kuid sisu jääb enamasti samaks (imetav ema puu all). Ühe korra esineb veel nt *Kirbu* (Äks) lahend, mis osutab tähenduslikult imemise seosele, kuid pihlapuuga seotud tähenduste aspektist see lahend midagi olulist juurde ei lisa.

Siin võiks lahendina lühidalt välja tuua:

Imetav ema puu all (pihlapuuga variante on 22, kuid antud vastus iseloomustab suurt osa teisigi tüübi lahendivariante)

Juuksed/Hobusesaba:

Vastava põhilahendiga tüübis on pihlakat mainitud vaid mõned korrad ja nendel juhtudel on sõnastused väga sarnased (ühel juhul isegi kontamineerub) eespool esitatud tüübiga: 1619 *Pikk vits pihlakane, üle välja toomingane? Vikerkaar*. Lahenditeks on siin küll *Juuksed* või *Hobusesaba*, aga vorm, millega *pihlaka* sõna seostub, on eelkõige ühenduses *Vikerkaare* lahendiga. Peale selle ei tundu *Juuste* ja *Vikerkaare* üldisemad tähendused üksteisega otseselt seotud olevat. Seetõttu kuulub *pihlaka* sõna küsimusvormis

arvatavasti eelkõige *Vikerkaare* tähendusvälja juurde ja on see-tõttu vähem seotud *Juuste/Hobusesaba* lahendiga. Järgnevalt ei ole seda lahendit seoses *pihlapuu/pihlaka* sõnaga märgitud.

Olulisemaid pihlapuuga seotud lahendivariante peamiselt mandri Eestis (va Kagu-Eesti): *Vikerkaar/Vikatkaar, Põllupeenar, Tee, Välk, Pruut ja peigmees, Oma silmadega ei näe kukla taha*

Olulisemaid pihlapuuga seotud lahendeid hajali üle Eesti: *Imetav ema puu all*

Mulgimaa ja selle ümbruskond (kohati ka Pärnumaa ja Harjumaa)

(Kirju tekk, Kirik)

Kirju tekk:

Kirju teki lahendiga tüüpe esineb vaid üks. Enamik sõnastusi selles tüübis toob välja *pihlapuu/pihlaka* ja kontaminatsioone ning võrdlusi vastava tüübiga pole EM-is antud. Siiski tundub olevat ühel sõnastusel sarnasusi *Kiriku* põhilahendi ja *pihlaka* sõna sisaldava mõistatustüübiga: *Mõista ära mõtterpuuda, tää ära tätterpuuda, mitu kirja pihlakas, pihlak püha mäe pial? Lauluraamat* (H II 43, 752 (2) < Pal). Märkimisväärne on see, et *Kirju teki* tüübis on levinud küsimusvormid, kus mainitakse vaid pihlapuud (*mitu kirja pihlapuus, sada kirja pihlapuus*), erinevalt nt *Vikerkaare* põhilahendiga tüübist, kus esineb rohkesti kahe puu kombinatsioone (kõige sagedamini pihlapuu ja toomingas või õunapuu). Siinne *pihlapuu/pihlaka* sõna kordav vorm võiks enam osutada pihlapuule kui iseseisvale nähtusele. *Pihlapuud/pihlakat* sisaldavate küsimusvormide lahendivariatsioonid:

Kirju tekk, sh *Vana kirjuga tekk, Kirju saanitekk* vms (10); lihtsalt *Tekk, Sängitekk* vms (9), *Naiste tekk* (3); *Raamat* (sh *Raamat, tähed; Lauluraamat* ja *Piibel – püha raamat*) (3), *Sari* (1).

Kõige üldisema lahendsõnana esineb *Tekk*. *Kirju teki* vastust on aga kõige rohkem. Kuna viimane lahend on täpsustavam, võib *Tekk* olla lühenenud variant *Kirjust tekist*.

Mõningad teated vihjavad veel sellele, et tekk võib olla spetsiaalselt *Naiste tekk*. Seda on kahel korral mainitud piirkonnas, kus vastav tüüp on kõige rohkem levinud (Tarvastu) ja kus esineb teisigi dominantseid lahendeid (*Kirju tekk, Tekk*). See võiks viidata *Naiste teki* lahendi arvestatavale tähendusele seoses tüübi sõnastusega. Mõned korrad on mainitud ka raamatuga seotud lahendeid. Siinkohal võiks paralleelina välja tuua juba küsimusvormides esitatud mõistatustüübi: 1347 *Mõista, mõista mõkipuu, taga riida rikipuu, kirivene lõhmuspuu? Raamat*. Selles tüübis on viis varianti, mille kõik lahendid tähistavad raamatuga seonduvat (*Trükk, Laulunoot* vm). Et vastava tüübi põhilahendiks on *Raamat*, siis võib *Kirju teki* põhilahendi alla kuuluvad raamatuga seotud variandid arvata pigem *lõhmuspuga* mõistatustüüpi. *Pihlapuu/pihlaka* ja *lõhmuspuu* tüüpide lahendite vahel on siiski üks erinevus. *Lõhmuspuga* seotud tüüp ei too välja *Piiblit* või otseselt pühakirjaga seonduvat, *pihlapuu/pihlakaga* tüüp aga küll (*Piibel, Lauluraamat*). Veel on *pihlapuu/pihlakaga* tüübi juures esitatud lahendivariant: *Raamat, tähed*. Sõna *tähed* ja põhilahendis esinev sõna *kiri* (*Kirivene tekk*) on ühest küljest kattuvate tähendusväljadega. *Kiri* kui raamatu tähed, aga *kiri* (*kirju, kirjama*) võiks osades kontekstides Heino Eelsalu järgi märkida ka taevatähti (1985: 153). Lisaks võib *kirja* all mõista veel kanga mustrit. Mõistatusvariant – *Mitu lehte pihlapuun, setu lehte raamatu? Kirjune tekk* (H III 6, 313 (96) < Trv) – toobki nähtavale paralleelid pihlapuu, raamatu (püha raamatu?) ja kanga mustri vahel. Võib-olla on selle tähendusväljaga seotud ka taevatähtede kujund. Üksikuna esinev vastusevariant *Sari* tundub olevat juhuslik, kuna puudub kontaminatsioon ja pealtnäha ei tekita tähenduslikke assotsiatsioone põhilahendiga.

Kirik:

Kiriku põhilahendiga pihlapuu-mõistatustüüpe esineb vaid üks. Kontaminatsioone vastavas tüübis ei esine, välja võiks tuua juba eelnevalt esitatud paralleeli tüübiga, mille põhilahendiks on *Kirju tekk: pihlak püha mäe pial* (Pal). Selline seos tundub mõistetav, kuna mõlemate tüüpide levikualad kattuvad ning domineerivamaks ja seoseid tekitavamaks puuks on mõlemas pihlapuu. *Kiriku* tüübis ei ole peale pihlapuu mainitud ühtegi teist puuliiki ning seetõttu võiks siingi *pihlaka* sõna ja sellega seotud lahendid omada tähenduslikumat rolli. Tüübis varieeruvad lahendid on järgmised:

Kirik (sh lahendivariandid, milles *Kirik* esineb nt koos õpetaja või kogudusega) (22), lihtsalt *Õpetajat kirikus* (2), *Raamat* (sh *Piibel* ja *Lauluraamat* – püha raamat) (6) ja *Naisterahvas* (1).

Enamik lahenditest kannab endaga pühaduse tähendust: *Kirik*, *Õpetaja kirikus*, *Piibel* vm. Et tüübi sõnastustes on domineerivalt esindatud vaid pihlapuu ja selle marjad, lisaks ka jõgi, mägi, siis võiks neid elemente seostada lahendivariantides esilekerkiva pühaduse mõistega. Vastusena esineb üksikult veel *Naisterahvas*. Kuna vaadeldava tüübi lahendivariandid ja sõnastused kattuvad kohati eelnevalt välja toodud *Kirju teki* põhilahendi tüübiga pühakirja ning pihlapuu esinemise aspektist ja *Kirju teki* tüübis on üheks arvestatavaks lahendiks *Naiste tekk*, siis võiks ka *Naisterahvas* omada siin olulisemat tähendust. Võimalik, et siinse *Kiriku* tüübi puhul kattub *Naisterahva* lahend osaliselt pühaduse sfääriga nagu teisedki vastusevariandid (*Kirik*, *Piibel* jm). Enim esines siiski *Kiriku* vastust ja see seostub eelkõige kristliku püha paiga tähendusega. Kuna lahendid võivad kajastada rohkem kaasaega (*Kirik*) ja küsimusvormid on pigem vanemat päritolu (*püha pihlakas mäel*, *pühad marjad pihlakassa*), siis võiks antud juhul küsimus- ja vastusepoole seosed viidata varasemale pihlapuu ja püha koha ühisele sümboolikale.

Kõrvalepõikena võib lisada, et ka nt kuusepuu esineb ühe teise mõistatustüübi küsimusvormis kiriku lahendiga seonduvalt. Põhilahendiks on selles tüübis *Kirikuõpetaja*. Kuna *pihlakaga* seotud mõistatustüübi lahendiks on läbivalt *Kirik* (arvatavasti paiga tähenduses), siis tõenäoliselt võivad selles harvem ettetulevad *Kirikuõpetaja* lahendivariandid (isiku tähenduses) olla tugevamalt seotud pigem kuuske küsimuspooles nimetava mõistatustüübiga.

Mulgimaa ja selle ümbruskonna mõistatuste kokkuvõtteks võib öelda, et sellel alal on arvestatav pihlaka tähenduslik roll küsimusvormi poolel, kuna *pihlapuu/pihlaka* sõna esineb selles enamasti üksikult ja teiste puuliikide mainimine ei ole sõnastuse pärisosa. Antud piirkonnas levinud kahe mõistatustüübi lahendivariandid kattuvad märgtavalt (pühakiri, naisaspekt). Nende põhisõnastused erinevad üksteisest tunduvalt. Vaid ühe variandi puhul kohtab vormilist kattumist: *pihlak püha mäe pial* (Pal).

Olulisemaid pihlapuuga seotud lahendeid Mulgimaal ja selle ümbruskonnas:

Kirju tekk, Naisterahvas/Naiste tekk (naisaspekt), Kirik, Õpetajat kirikus, Raamat (sh Raamat, tähed; Piibel; Lauluraamat – püha raamat).

Kagu-Eesti (kohati ka Kirde-Eesti ja Kihnu saar)

(Päike, Pühad, Kuningas ja sõda, Pihlapuu, Pruut ja peigmees, Lapse häll)

Päike:

Päikese põhilahendiga ja pihlakobarat sisaldava sõnastusega mõistatustüüpe esineb vaid üks. Kontaminatsioon ja võrdlusi EM sellele tüübile ei esita. Põhivorm näibki esmapilgul iseseisev, kuid tundub, et ühendused teiste sama piirkonna vormidega on siiski olemas. Seos tekib pühi (kalendaarseid tähtpäevi) tähendavate pihlapuu-mõistatustega, milles kohati korduvad motiivid, kus mere peal/sees asub tavaliselt kullakobar, lihtsalt kobar, pihlakobar või pihlapuu. Vaadeldavas tüübis on pihlamarjade asemel mainitud peaaegu võrdselt ka lihtsalt kobaraid ning ühe korra *kurõmarja* ehk jõhvikat. Antud juhul viitaks aga üldisem kobara kujund pigem pihlakobarale kui jõhvikale. On tõenäoline, et vastavas tüübis on tähenduslikult mõeldud eelkõige just pihlakobarat, seetõttu on välja toodud järgmised kogu tüübis esinevad lahendid:

Päike (ühel korral loojumine) (8), *Taevasõel* (2), *Kuu* (1), *Samovar* (1), *Naba* (1).

Et *Päikese* lahendit esineb kõige rohkem, siis on tõenäoline, et tähenduslik seos *Päikese* ja küsimussõnastuse vahel on kõige suurem. Teised varieeruvad lahendid tunduvad seoseid tekitavat eelkõige oma kuju tõttu (ümmargune) või seetõttu, et asuvad taevas (*Kuu* – ka kujult ümmargune, *Taevasõel*). *Taevasõel* tähistab siin tähehogumikku öises taevas.² Andres Kuperjanovi järgi teati rahvaastronomias kindlasti kahte sõela: „Plejaade (Sõel, Uus Sõel, Uue Seaduse Sõel) ja Hüaade (Vana Sõel, Vana Seaduse Sõel). Tõenäoliselt tunti veel ka Kadri Sõela“. (2000) Robert Johannes Livländer on välja toonud veel Saaremaal rahvasuus nimetatud Jeesuse ja Moosese Sõela, aga ka Jõulu sõela, mis

---

² Taeva Sõel - seitse tähte ligistikku, ühes kobaras. ERA II 54, 258 (279) < Tartu-Maarja khk., Kavastu v., Kavastu vanadekodu < Kodavere khk., Alatskivi m. - Richard Viidebaum < Kaarel Jürjenson, s. 1868 (1932) Sisestas USN, kontrollis Mare Kalda, parandas Maarja Oras (LEPP 2003).

asuvat ühe teate järgi sügisel kõrgel taevas linnutee sees. Kadrisõel olla niisamuti sügisel kadripäeva paiku kõige eredam ja pidavat asuma otse linnutes (2003: 485-488; Hurt 1899). On võimalik, et sügisel eredalt paistev täheparv linnutes ja samaaegselt pihlapius kasvavad erksad marjakobarad on võinud tekitada taolist paralleelseost mõistatustes. (vt Lisa 1.) Vaadeldava tüübi erinevad vastusemotiivid ongi üldisemalt seotud eelkõige taevakehadega.

Pihlakas:

Siin esineb *pihlaka* sõna erandlikuna lahendipoleel, mille tõttu võiksid tähenduslikumad suhted pihlaka ja küsimusvormi vahel olla tugevamad. *Pihlakas* esineb lahendina vaid ühe tüübi piires, mille kohta EM ei ole välja toonud kontaminatsioone. Võrdlusena esineb vaid tüüp, mille põhilahendiks on *Seen (657 Neiu tantsib mäe pääl, üks jalg all? Seen RKM II 40, 210 (123) < Hää)*. Aivar Jürgensoni järgi võib antud seos omada tähenduslikumat tagapõhja. (Jürgenson 2005: 306, 308) Võimalikku tähendusseost käsitletakse allpool põhjalikumalt. Lisaks EM-i võrdlusele esinevad siiski mõned mõistatustüübid, mille sõnastused ja lahendid võivad omada vaadeldava *Pihlaka* tüübiga tähenduslikke seoseid. Need on kolm mõistatustüüpi, mille põhilahendiks on *Päike: 1371 Mõr'sa ehis mõtsa takan, peotäüs pirdõ käen? Päiv; 1405 Neitsi eht Hiiumaal, ehte näisse siiä maale? Päe; 1033 Maa ehib, muru lehib, ilus kena neitsike lähab täna mehele? Päike tõuseb* (esineb vaid ühel korral Tarvastus). Nende tüüpide sõnastused on sarnased *Pihlaka* lahendiga mõistatustele: 115 *Emand ehib mäe peal, punased pärlid kaelas*. Nii *Päikese* kui *Pihlapuu* põhilahendiga tüüpide sõnastusvariantides esineb mäe, aga ka metsa taga ehtimise motiiv. Üheks erinevuseks on see, et *Päikese* puhul on levinud ehtiva neiu või neitsi, *Pihlaka* puhul emanda või mamsli metafoor. Järgnevalt on esitatud *Pihlaka* tüübi varieeruvad lahendid:

Pihlakas (19), *Päike* ja selle tõus või loojumine (13), *Õpetaja kantslis* (1), *Vislapuu* (1).

Pihlaka lahend on valdav, kuid *Päikese* vastust esineb samuti arvestataval määral. Selline lahendite tihe põimumine (eelkõige Kirde-Eestis) võib osutada nende tähendustegi seotusele. Seda kinnitavad ka eelnevalt esitatud sarnased küsimusvormid *Päikese* ja

Pihlapuu põhilahenditega mõistatustüüpide vahel. *Vislapuu* lahend esineb üksikult ja seetõttu tundub juhuslik varieerumine. *Õpetajat kantslis* on märgitud samuti vaid ühel korral ja võib olla juhuslik, kuid taolist lahendit kohtame ka *Kiriku* põhilahendiga pihlapuu-mõistatustes. Siinjuures on mõlemad eri tüüpide lahendid pärit ühest kihelkonnast (Simuna) ja arvatavasti on nende lahenditegi esinemise vahel seos.

Pühad:

Pühade põhilahendiga pihlapuu-mõistatuste tüüpe on kolm. Kahes tüübis esineb üksik variant ja ühes tüübis kolm varianti, mis ongi viimase tüübi variantide koguarvuks. Ühelegi pihlpuud sisaldavale vormile pole antud kontaminatsioone ega võrdlusi. Ometi paistavad need omavahel seotud olevat (mere peal asumise motiivid, varieeruvad marja-, pihla-, kullakobara, pihlapuu sõnakujud). Ka *Päikese* põhilahendiga pihlapuu-mõistatustüübi (1602 *Pihlapuu tsäuk kest merd?*) vormid tunduvad siia alla kuuluvat. Kuna lahendivariandid siinse kolme tüübi puhul suuremat ei muutu ja püsivad sama teema raamides, siis on välja toodud vaid järgmine lahend:

Pühad (enamasti kolm suurt püha aastas - *Lihavõõdõ, suvistõpühä, talsipühä* [S 17564 (118) < Se]) (5).

Pruut ja peigmees:

Pruut ja peigmees põhilahendiga pihlapuu-mõistatustüüpe esineb vaid üks ning pihlapuu mainimisi on võrreldes teiste puuliikidega vaid näputäis (5). Lisaks Kagu-Eestile pärineb üks teade veel Kirde-Eestist (Vaivara). Siinkohal võiks paralleeli tuua *Pihlaka* põhilahendi tüübiga, millega geograafiline levik enamjaolt kattub. Vaadeldava tüübi domineerivamad puud küsimusvormides on hoopis lepp ja tamm ning sellised mõistatused on levinud laialdaselt üle kogu Eesti, isegi Kagu-Eestis, kus on levinud veel sõnastused, mis sisaldavad ka männipuud. Järelkult on pihlaka kui esiletõusva puuliigi roll selles mõistatustüübis nõrk ja esineb enamjaolt Kagu-Eesti piirkonnas vaid alternatiivse võimalusena. Vaivaras on pihlapuu-vorm kontamineerunud *Vikerkaare* põhilahendi pihlapuu-mõistatustega ja Setumaa kaks varianti on sarnased *Kuningas ja sõda* või *Pühade* põhilahendi pihlapuu-mõistatustega. See kinnitab asjaolu, et antud *Pruudi ja peigmehe* tüübis ei ole pihlaka kui puuliigi esinemine kõige olulisem. Pigem kuuluvad pihlapuuga

küsimusvormid tähenduslikult teistesse tüüpidesse. Järgnevalt on välja toodud vastava tüübi pihlapuu-mõistatuste lahendivariandid:

Pruut ja peigmees/Mõrsja ja kosilane (3), *Kuningas ja sõjataplus* (1), *Sugulased tulevad kokku* (1).

Eelnevat arvesse võttes võivad lahendid – *Sugulased tulevad kokku*; *Kuningas ja sõjataplus* – omada pihlapuuga seoses isegi suuremat tähtsust kui *Pruudi ja peigmehe* lahend. Samas esines *Vikerkaare* põhilahendi vastusevariatsioonides samuti üks *Pruudi ja peigmehe* lahend, mis võiks siiski viidata ka tähenduslikumale seosele pihlapuu ja noorpaari mõistete vahel.

Kuningas ja sõda:

Kuningas ja sõda põhilahendiga mõistatustüüpe esineb vaid üks, milles pihlapuud on mainitud enamikes sõnastustes, välja arvatud ühes, milles mainitakse tamme, kuid seda võib lugeda juhuslikuks varieerumiseks, kuna pihlapuuga vorm tõuseb kontrastselt esile. Kontaminatsioonid ja võrdlused EM-is puuduvad. Siiski võiks viidata, et *Kuningas ja sõda* põhilahendi sõnastusvorm (1600 *Pihlapuu piiri pääl, ossa' saisva' saarõ pääl?*) sarnaneb kõige rohkem mitme *Pühade* põhilahendi pihlapuu-mõistatusvormidega (nt 1601 *Pihlapuu piiri pääl, sarapuu saarõ pääl* [---]). Järgnevalt on välja toodud vaadeldava tüübi valdavaim lahenditeema:

Kuningas ja sõda (sh *Kuningas vahtidega*, lihtsalt *Kuningas*, *Sõda*, *Sõjavägi* või *Sõjamees ja tema omaksed*) (8).

Vastavas tüübis on tähendus ja temaatika kindlamini omavahel seotud vastava küsimusvormiga, võrreldes nt eelmise *Pruudi ja peigmehe* pihlapuu-mõistatustega.

Lapse häll:

Lapse hälli põhilahendiga tüübi pihlapuu-sõnastusi esineb vaid üks. Nagu küsimusvormide analüüsi juures juba mainitud on selle sõnastusvorm sarnane *Kirju teki* põhilahendi tüübiga. Vaadeldav pihlapuuga küsimusvormi vastuski varieerub oluliselt

tüübi põhilahendist *Lapse häll* ja sarnaneb *Kirju teki* põhilahendi alla kuuluvate vastustega (*Kiriv põll, kaal, taivatähe* [EKnS 35, 30 (249) < Rõu]). Seepärast võib vastava lahendi lugeda osalt Mulgimaa ja selle ümbruskonna alla kuuluvaks. Selline lahendite seos võis tekkida puhtalt mõistatustüüpide kohatise küsimusvormilise sarnasuse tõttu. Ka üksikvariandi vastuseosa *taivatähe* kattub osaliselt *Kirju teki* põhilahendi vastusevariandi *Raamat, tähed* (H III 25, 348/9 (27) < Vil) kaudse sõnavarjundiga. Samas kohtub ka Kagu-Eestis pihlapuuga ühenduses *Taevasõela* lahendi (*Päikese* põhilahendi all) juures pihlaka ja taevatähtede omavahelist seotust. Jääb võimalus, et ka vaadeldava tüübi põhilahend (*Lapse häll*) omab mingit tähendusparalleeli pihlapuu-sõnastuse lahendivariandiga. Võrdlusena võib välja tuua eespool esitatud pihlapuu-mõistatustüübi (hajusalt üle Eesti), mille lühendatud lahendiks on *Imetav ema puu all* ja mis seostuks tähenduslikult siinse *Lapse hälli* lahendiga. Seepärast on välja toodud lisaks *pihlapuuga* seonduvale üksiklahendile ka vaadeldava tüübi põhilahend:

Lapse häll (161), *Kiriv põll, kaal, taivatähe* (1).

Esilekerkivamad pihlapuuga seotud lahendid Kagu-Eesti piirkonnas (kohati ka Kirde-Eesti ja Kihnu saar):

Pihlapuu, Päike ja selle tõus või loojumine, *Kuningas ja sõda, Pühad, Taevasõel, Õpetaja kantslis, Pruut ja peigmees*

Tabel 2. Pihlapuu-mõistatuste olulisemad lahendivariandid piirkonniti

Piirkond	Pihlapuuga seonduvaid lahendivariatsioone
Laialdaselt või hajusalt üle Eesti	<i>Vikerkaar/Vikatkaar, Põllupeenar, Tee, Välk, Pruut ja peigmees, Oma silmadega ei näe kukla taha, Imetav ema.</i>
Mulgimaa ja selle ümbruskond (kohati ka Pärnumaa ja Harjumaa)	<i>Kirju tekk, Naisterahvas/Naiste tekk (naisaspekt), Kirik, Õpetajat kirikus, Raamat (sh Piibel ja Lauluraamat – püha raamat).</i>
Kagu-Eesti (kohati ka Kirde-Eesti ja Kihnu saar).	<i>Pihlapuu, Päike ja selle tõus või loojumine, Kuningas ja sõda, Pühad, Taevasõel, Õpetaja kantslis, Pruut ja peigmees, (Kiriv põll, kaal, taivatähe).</i>

Kõige rohkem võiks lahendite tähenduslikust seosest pihlapuuga rääkida Mulgimaa ja selle ümbruskonna vastusevariantide korral, kuna küsimusvormid sisaldavad enamjaolt vaid *pihlapuud/pihlakat*, teisi puulikke kohtab harvem. Siinkohal on kõige olulisemaks märksõnaks seoses pihlakaga *püha* mõiste, mis osutab eelkõige kristlikele pühadele elementidele (kirik, Piibel, kirikuõpetaja vms). Võib oletada, et seoses *pihlapuu/pihlaka* ja *püha* mõistega osutub tähenduslikuks püha paiga sümboolika. Veel peegeldub lahendites naisaspekt ja kirjatud teki motiivid, mis võiksid võrdluses kristliku *püha* tähendusvälja lahenditega peegeldada mittekristlikku *püha* mõistega seonduvat. Kagu-Eesti (kohati ka Kirde-Eesti, Kihnu saar) ja mandri Eesti piirkonna lahendivariandid ei oma see-eest nii otsest seost pihlapuuga, kuna küsimusvormid on otseselt seotud veel teistegi puuliikidega või viitavad kaudselt nendele. Üldisemalt mandri Eesti piirkonnas (va Kagu-Eesti) on levinud kõige enam *Vikerkaare* lahend. *Välgu* vastus on temaatiliselt *Vikerkaarega* seotud. *Põllupeenra* ja *Tee* lahendid on samuti tähenduslikult arvestatavad. Tundub, et *Pruut ja peigmees* ning *Oma silmadega ei näe kukla taha* ei oma selle piirkonna pihlapuu-mõistatuste juures pealtnäha väga olulist rolli. *Imetava ema* (pihlapuu/marjad, imetav ema, lind) vastus on levinud hajusalt üle Eesti ning vorm on rohkem seotud pihlapuu kui eraldiseisva nähtusega. Kagu-Eesti piirkonnas pihlapuuga seotud lahendid ühtivad kohati Mulgimaa ja selle ümbruskonna vastustega *püha* mõiste seisukohalt (Kagu-Eestis *Pühade*

lahendid ja üksik vastus: *Õpetaja kantslis* (Sim)). Ainult Kagu-Eestile on iseloomulik *Kuninga ja sõja* tähendus. Kagu- ja Kirde-Eesti piirkonnas (ühel juhul ka Kihnu saarel) on levinud lahendina eraldi pihlapuule pühendatud mõistatusvormid, mis on tihedalt seotud *Päikese* (tõus ja loojumine) tähendusega nii vormiliselt kui ka lahendivariatsioonide aspektist. Et *Pihlaka* põhilahendiga tüübi kujundid on seoses pihlapuuga tähenduslikult arvestatavamad võrreldes muude kagueestiliste lahenditega, võivad seda olla ka *Päikese* (tõus ja loojumine) lahendid. Lõpuks võib välja tuua taevatähtede sümboolika, mis avalduvad Kagu-Eestis (*Taevasõel; Kiriv põll, kaal, taivatähe*) ning kohati ka Mulgimaal ja selle ümbruskonnas (*Raamat, tähed*). Puhtalt visuaalsele sarnasusele tuginedes võiks *Taevasõel/taevatähed* pihlapuuga seoses omada sisukamat tähendust – marjakobar vs täheparv.

Eelnevast selgub, et mõned tähendused on kindlama paigaga seotud, kuid teised pihlapuuga seotud lahendivariandid võivad korduda ja põimuda eri piirkondade ja mõistatus tüüpide vahel.

4. Näiteid pihlapuu esinemise kohta regilaulus ja muinasjutus

Eesti regilaulus (Eesti Regilaulu andmebaasi põhjal) leidub pihlaka kohta vähe selliseid teateid, mis vihjaksid selle puuga seotud spetsiifilistele tähendustele. Ikka esineb pihlapuu koos teiste puuliikidega (nagu ka osades mõistatusvormides), mis regivärsis on ka loomulik – parallelismi poeetika. Kõige sagedasem pihlapuuga seoses on ehk unenäo motiiv, kus neiu näeb unes ette oma pulmi. Selles nimetatakse erinevaid puid, mis on pulmaliste sümboliks. Ka mõistatuste puhul kattuvad *pihlapuu/pihlakaga* vormid kohati pulma temaatikaga (lahend *Pruut ja peigmees*) ja nagu regivärsiski, on koos esitatud erinevad puuliigid. Setumaalt on kirja pandud veel nt laul pealkirjaga „Käokiri + Venna sõjalugu“, mille värssides esinevad nii *pihlapuu* kui *sarapuu* ning puul olev lind annab edasi sõja sõnumi:

[---] *Pihlapuu sai piiri mano / Sarapuu sai saarē mano / Kägo saizi sarapuuh / Piho pillël pihlapuuh* [---] (H II 4, 4/10 (2) < Setu, Laossina (Liiva) k)

See vorm seostub selgesti Setumaal levinud *Kuningas ja sõda* põhilahendi mõistatusvormidega: 1600 *Pihlapuu piiri pääl, ossa' saisva' saarõ pääl?* ja pühi tähistavate vormidega: 1601 *Pihlapuu piiri pääl, sarapuu saarõ pääl...*, mis on samuti pärit Setumaalt. Sellist tüüpi vormi puhul ei saa otseselt viidata pihlapuu tähenduslikule seotusele esitatud lahendite ja laulu temaatikaga, kuna vormis esineb parallelism (viidatakse ka sarapuule). Kuid ennustamisega seotud pärimusteade viitab just pihlaka seostamisele sõja temaatikaga: pihlaka sügisene marjarohkus kuulutab ette peatset sõda (Raal 2012: 248). Võimalik, et seesugused pärimusteated viitavad nimetatud mõistatuste ja regilaulu vormide sisukamale tähendusele seoses pihlakaga. Värsse, milles mainitakse ainiti pihlapuud, esines regilaulus vähe. Üks nendest vähestest on laul, kus noormees palub neiu naiseks:

[---] *Mets ja meri ammu jääs / Pulma aeg on ammu käes / Kari ammu karja aedas / Pihelgas see langeb maha.* (H I 1, 544 (3) < Varbla khk)

Siin võib pihlaka mainimine olla juhuslikumat laadi looduses ja ümbruses toimuva äramärkimine, kuid võib viidata ka pihlaka tähenduslikumale seosele tüdrukute mehelesaamisega, kuna sellist laadi pärimustekste esineb ka ennustusteadetes – sügisene marjarohkus võis ennustada vanatüdrukute mehelesaamist (Raal 2012: 248). Mõistatuste puhul on pihlaka seos pulmadega siiski sekundaarsem. Huvitavad on veel Saaremaalt pärit kaks teadet lõputa lauludest, milles pihlakas seostub selgelt naissooga:

*Mees kidistas naist, / Naine suri ära, / Mattis mere ääre maha – / Pihl kasvis
pääle;/ Pihl rajjuti maha, / Pihlast tehti viiul, / Viiul laulis nõnda: / Mees kidistas
naist, / Naine suri ära jne. jne. (H II 66, 27 (1) < Karja khk)*

Sisuliselt on siin tegu naise muundumisega pihlapuuks. Seesugune transformatsioon esineb ka tuntud setu muinasjutus „Marjakobar“ (tüübinumber peatselt ilmuv as eesti muinasjuttude antoloogia teises köites: Ee 722). Selles on juttu tüdrukust, kelle vennad metsa tarupaku sisse jätavad ja löövad pihlakasest punni ette, millest ajapikku kasvab välja pihlapuu. Üks perepoeg juhtub sealt mööda minema ja murrab oksa marjakobaraga, mille pistab kodus seinaprao vahele. Kui pererahvast pole kodus transformeerub marjakobar tolleks tüdrukuks, teeb kodutööd ära ja muundub uuesti pihlakobaraks tagasi. (Normann & Tampere 1989: 54-56) Teisi nii ilmekaids eesti muinasjutte, milles pihlapuu oleks sama tähendusrikas roll antud, sinne autor ei leidnud. Mõnel juhul on pihlakas oluline atribuut targale/teadjale (nt „Tark mees taskus“ – AT 461, 561, 563 [vt Annist 1966: 178-181]) ja muinasjutus „Helde puuraiuja“ (AT 555, US 41 ja 75 [vt Annist 1966: 214-215]) on pihlapuu kujutatud inimesesarnaselt rääkivana nagu ka teisi puid, kes samas jutus ette tulevad (F. R. Kreutzwaldi muinasjutud). Nendes juttudes on pihlapuu esinemise motiiv vaid detail, mis ei ole nii väga oluline süžee tervikidee seisukohast võrreldes „Marjakobaraga“. F. R. Kreutzwaldi muinasjutus „Tuhka-Triinu“ (AT 510 A [vt Annist 1966: 141-143]) tuleb küll ette pihlakast ilmunud nõianeitsi, kes Tuhka-Triinut abistab, kuid Annisti järgi ei ole antud motiiv rahvapärane ja on arvatavasti Kreutzwaldi lisandus (1996: 141). Liiatigi on juttude – „Tuhka-Triinu“, „Helde puuraiuja“ ja „Tark mees taskus“ – motiivid tuntud rahvusvaheliselt, viimases kahes muinasjutus on omavahel põimitud lausa mitu erinevat rahvusvahelist jutuliini. „Marjakobaras“ on aga iseäralik see, et muinasjutt ei ole esindatud rahvusvahelises muinasjututüüpide kataloogis ATU (Aarne-

Thompson-Uther) ja näib olevat eestipärane jututüüp. Muuhulgas oleks huvitav uurida „Marjakobara“ seoseid teiste soome-ugri muinasjuttudega. Võib märkida, et nagu eelnevalt esitatud lõputa regilaulus, on ka „Marjakobaras“ pihlapuu ühendatud naissooga. Selles muinasjutus on seoses pihlapuuga olulisteks märksõnadeks nt naistetööd ,majapidamine, koduring. Mõistatuste pihlapuuga seotud naisaspekt avaldub eelkõige *Kirju teki, Pihlapuu, Ema lapsega puu all* põhilahendite ja nende küsimusvormide kaudu. Taoline rõhuasetus mõistatustes pole aga piirkondlikult ühtne (Mulgimaa ja selle ümbruskond, Eesti idapiiriäärne piirkond, kui ka hajali üle Eesti – *Ema lapsega puu all*).

Võib öelda, et pihlapuuga seotud mõistatuste tähenduste ja teemade ring ei ole žanriliselt piiratud, vaid on vahetus ühenduses teiste pärimusvormidega.

5. Veikko Anttonen pihlapuust

Käesolevas töös on tähelepanu alla seatud Veikko Anttose teoses „Ihmisen ja maan rajat: "Pyhä" kulttuurisena kategoriana“ esinev peatükk, milles keskendutakse eraldi pihlapuule (vt Anttonen 1996: 125-128). Aluseks on võetud „Kalevala“ 23. runo, milles antakse nõu mõrsjale:

Kuule, neidu, kui kõnelen, kui kõnelen, kui manitsen! / Ära keerle kõrtsikuta, ära särgita ebele / ega liigu liinikuta ega kingata kibe! / Seda peig paneb pahaksi, meesi noori pea nuriseb. / Neida sa eriti hoia: pihlakaida õue päälla! / Pühad on pihlakad tarassa, pühad on oksad pihladella, / pühad on pihladel lehedki, marjad need seda pühamad [---] (Lönrot 1985: 220)

Nagu Anttoneni teose pealkirigi osutab, vaatleb autor pihlakat *püha* mõiste seisukohast. Ta väidab, et pihlapuu puhul on tegemist nii Soomes kui ka üleeuroopalises pärimuses puuga, millel on mitme omaduse tõttu puude hulgas eriline seisund. Olulisima tähendusena, mis pihlapuuga seostub, nimetab ta *piiri* mõistet. Pihlakas on Anttose järgi seatud nii füsioloogiliste, territoriaalsete, kui ka temporaalsete piiridega. Territoriaalsele piirile viitab pihlaka kasvupaik (nt metsa-, kaljuservad, õue-, teeveered jm). Temporaalseid piire iseloomustavad pihlaka õite ja marjade ajaline paigutumine saagiperioodi alguse ja lõppu. Sellega ühenduses toob ta välja pihlaka ja Ukko (äikese) tiheda seotuse – kui pihlakas läheb õitsele ja taevas müristab, siis tuleb viljakas aasta. Piiripealsusele viitab ka Anttose esitatud rahvapärane tähelepanek, et punased marjad on enamasti põõsal, mitte puul. Nii on pihlakas midagi puu ja põõsa vahepealset. Füsioloogiliste piiride seisukohast esineb Anttose järgi pihlapuu naise kehalisi piire kaitsva sümbolina. Lapseootel naine tähistab sellisel juhul kollektiivi siseringi väärtusi, mida on vaja kaitsta välisringi ohtude eest. (Anttonen 1996: 125-128) Viimane aspekt selgitabki kõige paremini eelnevalt esitatud *Kalevala* 23. runo mõrsja õpetusvärsside sisu.

Lühidalt öeldes osutab Anttonen selgesti *pihlaka*, *piiri* ja *püha* mõiste omavahelisele seotusele. See, mis väljendab vanemas rahvapärimuses *püha*, ühtib paljuski *piiri* (nii füsioloogilise, temporaalse kui territoriaalse) mõistega ning need kategooriad on põimitud pihlapuu semantikaga.

6. Eesti pihlapuu-mõistatustes esiletõusvad tähendused võrdluses Veikko Anttose *püha* kontseptsiooniga

Kas eesti mõistatustest pihlapuu kohta väljaloetavad tähendusväljad ühtivad mingil viisil Anttose esitatud kategooriatega? Siinkohal vaadeldakse eraldi eelnevalt Eesti eri piirkondade kohta välja toodud mõistatuste lahendivariante/tähendusi (kohati ka küsimusvormi motiive).

Laialdaselt või hajusalt üle Eesti

Kõige rohkem esineb *Vikerkaare/Vikatkaare* lahendit. Üldisemas usundilises plaanis viitab Virve Sarapik eesti pärimuses levinud vikerkaare vett joovale omadusele. Vikerkaar võib üles juua isegi inimese, kes tema all seisab. Teateid toob Sarapik sellestki, kuidas vikerkaarele ei tohi näpuga näidata (sõrm kuivab või kukub küljest). Mõnevõrra on eesti pärimuses esindatud ka teated vikerkaarest kui jumala vööst. (1998) Tarmo Kulmari järgi käsitletakse läänemeresoome mütoloogias vikerkaart pikse ammuna (2005: 23). Sarapik arutleb vikerkaart tähistavate mõistatuste põhjal, et soomlastel, eestlastel ja teistel naaberrahvastel on küsimusvormi olulisimaks värvikombinatsiooniks arvatavasti sinine-punane ja et mõistatuses 2778 *Üle ilma pihlakas?* on vikerkaare tähendusega seotud eelkõige pihlamarjade punane värvus. See järeldus on ilmekas, kuid käesoleva töö mõistatusanalüüs osutab tüübi 2778 ühendusele pikemate küsimusvormidega, kus esineb kõige rohkem teise puuliigina toomingat: 1619 *Pikk vits pihlakane, üle välja toomingane?*. Seetõttu ei saa tähenduslikult ainult pihlapuud esile tõsta. Et antud vormis esineb pihlakas kõige rohkem just koos toomingaga, siis ei pruugi tähendust anda vaid pihlamarja punane värv, vaid sümboolikat võib lisada hoopis algselt Sarapiku poolt toonitatud sinise-punase värvikombinatsioon (pihlamarjad punased, toominga marjad tumedad). *Tumeda* ja *sinise* sõnaparalleeli selgituseks analüüsib Tiiu Jaago, et sinine värv ei pea varasemas värvitajus alati tähendama „sedasama erksat sinist tooni, mida andis 18. sajandil riiete värvimiseks Eestisse sissetoodud värvaine“. Regivärsi poetikas võib nt mets olla tähistatud sinise ja meri musta värviga (1998) ning *sinise* ja *tumeda* värvinimetused võisid varasemalt kattuda (Sutrop 2011: 419). Selle taustal võib pihlaka-toominga ja punase-sinise värvi paralleel paika pidada. Tuleb aga tõdeda, et sellisel üldistusel ei ole otsest alust. Sinise-punase värvikooslus on vikerkaare tähendusega ühendaud palju otsesemal viisil hoopis teise

mõistatustüübi siseselt: 1993 *Sinine siiter, punane paater, ripub rikka mehe aeda laes? Vikerkaar* (E 369 (16) < Kuu). Jaago osutab, et nimetatud värvisümbioosi võimalikuks tähenduseks regilaulus on *piir* (siin- ja sealpoolsuse, päeva ja öö, sotsiaalsete staatuste vahel) (1997). Võimalik, et ka vikerkaar on mõistatustes ühenduses *piiri* mõistega, kuna seostub sinise-punase kombinatsiooniga. Mitmed rahvad on vikerkaart pidanud sillaks teisepoolsusse (Kulmar 2005: 19). See võiks anda täiendava sisu vikerkaare ja *piiri* mõiste ühendatusele – tee siin- ja sealpoolsuse vahel. Olulisemaks lahendivariandiks käsitletavas piirkonnas on veel *Põllupeenar*. Et vastus on arvatavasti tähenduslikum (kontaminatsioonid puuduvad ja lahendeid on arvestataval määral), tuleks mõista sõna *põllupeenar* üldisemat definitsiooni. „Eesti keele seletav sõnaraamat“ annab järgneva seletuse: „kitsas kündmata jäetud söödiriba kahe põllu vahel (ka naabrite põllumaade piirina)“ (EKSS 2009). Sellise ala usundiline tähendus avaldus nt mordvalastel, kes pidasid *põllupeenra palvust*, mis viidi läbi oma küla ja naaberküla põldude piiril, et oleks hea viljasaak ja teradel hea maitse (Devjatkina 2012: 146; Jevsevjev 1966.). See tähendab, et põllupeenar võis tähistada oma ja võõra territooriumi piiriala ka eestlaste juures. Eesti regilaulus (ahellaul „Liiri-lõõri“) kohtame motiivi, kus vanamees maetakse põllupeenra alla, mis võiks ilmestada siingi põllupeenra oma ja võõra laiemat piirisuhet – siin- ja sealpoolsus. Nii võib *Põllupeenra* lahend ühelt poolt tähistada piirterritooriumi oma ja naabri maalapi vahel, samas on viidatud ka siin- ja teisepoolsuse (matmispaik) piiri tähendusele. *Tee* sümboolika eesti 19. sajandi pärimusteadete põhjal avaldub Ülo Valgu järgi eelkõige ohtliku sfäärina. Tee kui võõras territoorium, mis asub koduringist väljaspool ning teeline kui maise ja üleloomuliku tegelikkuse vahepeal käija. (2010: 50) Sellest nähtub, et ka *Tee* sümboolika eesti pärimuses on seotud piiri mõistega (siingi ühtivad territoriaalne kui ka siin/sealpoolsuse piirisfäär). Lahend *Välk* on vikerkaarega (ühtlasi ka *Vikerkaare* lahendiga) kui loodusnähtusega tihedalt seotud. Eelnevalt on viidatud läänemeresoome mütoloogias vikerkaarele kui pikse ammule (Kulmar 2005: 23). On võimalik, et vikerkaarega ühenduses on ka välk seotud kahe ilma vahepealse sfääriga. Lisaks avaldab Anttonen, et äike kui Ukko avaldumisvorm on tihedalt pihlapuuga seotud. Nimelt esitab ta Mikael Agrikola jumalate loetelu värsipaari, milles on esitatud jumalate paar Ukko ja Rauni ning nende *hieros gamos*-armastusrituaal. Raunit peab Anttonen pihlaka mütoloogiliseks kehastuseks, kuna pihlakas läheb õitsele samal ajal, kui Ukko annab kevadel taevatäie maad viljastavat äiksevihma. (Anttonen 1996: 127) Seoses välgu

ja müristamisega võib nimetada siin varasemalt esitatud *Seene* tähendusega mõistatuse, mis sarnaneb *Pihlaka* lahendit sisaldava tüübiga. Aivar Jürgenson oletab, et seemned võisid alates küti-koriluse ajast omandada usundilisi seoseid nt viljakuse ja sh ka müristamisega – äikese ajal külvatakse seemni (2005: 306). *Seene* ja *Pihlaka* tähendusega mõistatustüüpide vaheline seos saab seega ühe võimaliku seletuse. Muuhulgas on pihlapuud seostatud viljakusega ka väljaspool mõistatusžanri – pihlapuust vits võis õigesti kasutatuna teha sigimatu naise viljakaks (Viires 2000: 153). *Pruudi ja peigmehe* lahendid pihlapuu-mõistatustes on suuresti teiste tüüpidega kontamineerunud ja ei pruugi seetõttu olulist rolli omada. Võib aga märkida, et seegi vastusevariant on ühenduses *piiri* mõistega. Abielu kui sotsiaalsete staatuste vaheline piirsündmus. Lahendivariant *Oma silmadega ei näe kukla taha* ei tundu samuti otseselt pihlapuu-mõistatuste põhitähenduste välja kuuluvat. Siiski võib olemas olla kaudne seos silmade ja nt *Põllupeenra* tähenduse vahel – vaateväli kui mingi piiratud ala (silmapiir). Selline paralleel on aga suuresti abstraktne ning ei pruugi paika pidada. *Imetav ema puu all* lahendi seos pihlapuuga kattub aga see-eest väga hästi Anttose kontseptsiooniga, mis osutab pihlpuule kui lapseootel naise kehapiire kaitsvale sümbolile (Anttonen 1996: 128). Et *Imetav ema puu all* lahendiga tüübi *pihlapuud* sisaldavad variandid on levinud hajali üle Eesti, siis on ka pihlapuu, ema ja lapse vahelised seosed olnud Eestis tuntud laialdaselt (kuigi hõredalt).

Mulgimaa ja selle ümbruskond (kohati ka Pärnumaa ja Harjumaa)

Mõistatusvastustes osundatakse sagedasti kristlikele püha tähendusega nähtustele nagu *Kirik, Piibel, Kirikuõpetaja*. On küllaltki tõenäoline, et varasem *püha* tähendus (mõistatustes küsimuspoolel suuresti pihlapuuga seotud) on üle kandunud hilisematele kristliku *püha* mõistevälja kuuluvatele objektidele. *Kirju teki* lahendi sümboolika tekitab rohkem küsimusi. Tuleks mõista, mida *Kirju tekk* mõistatuste kogumisperioodil võis tähendada. Heino Eelsalu on arvanud, et sõna *kirju* võis algselt (paleoliitikumis) märkida taevatähe täpilisust (1985: 158). Võib ju olla, et *Kirju tekk* on siin taevatähelist tekki tähistanud, kuid arvatavasti osutab see eeskätt tekile, millele on sisse kootud või peale tikitud mustrid. Sõnad – *kirrivene, kirju, kirrev* – võiksid tuleneda pigem sõnast *kiri*, mis võiski tähistada näiteks vöökirja, tikandi kirja vms. Seda tekki nimetatakse lahendites paaril korral ka *Naiste tekiks*. Et selles lahendis mingitki selgust saada, võiks otsida tähendusi vastavas piirkonnas levinud naiste rahvariiete traditsioonist. On täheldatud, et

üldisemalt Lõuna-Eesti rahvariideid iseloomustab „vanade rõivavormide visa püsimine“. Eriti paistab vanapärasusega silma Mulgimaa (Halliste, Karksi, Tarvastu, Paistu ja Helme khk). (Kultuurilaegas 2009) *Kirju teki* tüübi variandid esinevad samuti kõige rohkem Tarvastus ja Paistus. Mulgimaa naiste riietuses kohtab nt kokkuõmblemata vaipseelikuid, pearätte, arhailise taimornamendiga puusapõlli. Põlle kandmine viitas talupojaühiskonnas üldiselt abielunaisele. See oli raseda naise tähtsaim riideese, mis seoti ette isegi lastootavale tüdrukule. Arvatavasti oli see seotud kaitseotstarbe ja viljakusmaagiaga. (Kultuurilaegas 2009) Mulgimaa puusapõlle mustrite ja ornamentide „lähtealuseks on keskaegsed sümboolse alltekstiga sakraalmotiivid“, milles kujutatakse riste, sõõre (kosmilise märgina on üldisemalt märkinud elu, taevakehade, aja ringkäiku), kuid ka elupuu lihtsamaid motiive jm (vt Lisa 2.). Sellist kirja on kujutatud ka esipõlledel. Tarvastus on esipõlle värvivalikus domineerivalt kasutatud punast värvi. (Vunder 1992: 8-14) Üldisemalt Lõuna-Eestis ja saartel kasutati pulmarõivastuse juures värvidest samuti esiletõusvalt just punast:

Muhu punased pulma- ehk pruudidõlled nii mõrsjal kui pruuttüdrukul ja esimese pulmapäeva punasega ehitud tanu, Mulgi ja Saaremaa pruudi punane vaipseelik, neiu pärg, mis nii Lõuna-Eestis kui saartel alati oli kaetud punasega... (Sarapik 2000: 27; Manninen 1927; Vilberg 1939; RKM II 17, 139 (24) < Tõs).

Sarapik tõdeb, et ilmselgelt omistati punasele värvile rahvarõivastuses ja eriti pulmariiete juures positiivset maagilist tähendust (2000: 27). See seletab, miks nt setu tekstiili näitel paigutati punast ornamenti „enamasti ohustatud kohtadesse, sulgemaks avausi, näiteks: ümber kaeluse, särgi varrukate otstesse, särgi ja liniku allserva, kinnaste pärale“ (Riitsaar 2012: 14). Need kohad tähistavad enamasti piirjooni rõivastega varjatud inimkeha ja välise keskkonna vahel. Selline tekstiilitraditsioon ilmestab hästi punast kui maagilist kaitsefunktsiooni omavat värvust. Eelnev rahvariieetest loodud kujutluspilt loob väljendusrikkaid seoseid pihlapuu punaste marjade (*sada kirja pihlapuus*), naise põlle/vaiba/teki ja tekstiilimustri vahele. Punasega kirjatud riideosad on kui kaitsev piirisfäär ja võrdlusena on pihlapuu oma punaste marjadega koduõue läheduses kui pere kaitsev sümbol (Piir 2010: 14). Komme eriti just pulmarõivaid kaunistada punase tikandiga võiks siin lisada eelnevas piirkonnas (laialdaselt või hajusalt üle Eesti) esitatud *Pruudi ja*

peigmehe vastusele suuremat tähenduslikku kaalu seoses pihlapuuga. *Kirju teki* lahendivariantide ühe võimaliku tähendusvarjundina võiks olla veel taevatähtede sümboolika, millest varasemalt juba juttu oli. Mulgimaa naiste esi- ja puusapõlledetikandikirjad võiksid siinjuures tekitada kohatise paralleelpilte taevatähtedega (vt Lisa 2.), mis kinnitaks Eelsalu oletust, et *kirju* (*Kirju tekk*) võis varasemalt tähistada ka taevatähtede täpilisust (1985: 158). *Kirju teki*, taevatähtede (kuid ka lapse hälli) ja pihlapuu vahelist seost ilmestab Rõugest pärinev üksik lahendivariant: *Kiriv põll, kaal, taivatähe* (EKnS 35, 30 (249) < Rõu). Anttonen taolist taevatähtedega seotud vaatenurka pihlapuuga ühenduses ei esita.

Kagu-Eesti (kohati ka Kirde-Eesti ja Kihnu saar)

Pihlaka lahend on selgelt seotud küsimussõnastuses feminiinse, enamasti emanda aspektiga. Selline ühendusliin kattub Anttose lapseotel naise ja pihlapuu seostega (Anttonen 1996: 128). Lisaks võib *Pihlaka* lahendi kõrvale esitada eelnevalt välja toodud *Seene* vastusega mõistatustüübi (*Neiu tantsib mäe pääl, üks jalg all?* [RKM II 40, 210 (123) < Hää]), mis esimesega vormiliselt seostub. Aivar Jürgensoni arvates võis lopsakate vormidega naisel ja kiirekasvulisel seenel olla mingi oluline ühisosa (2005: 308). Seegi asjaolu võib kinnitada pihlapuu seotust naissoo viljakusega. *Päikese* lahendi taustal võib välja tuua, et päikest kasutati üldiselt aja mõõdupuuna (öö ja päeva vaheldumine). Päikest peeti ka pühaks, kuna Viljandimaal arvati, et ainult mittepatune võis palja silmaga päikest vaadata. Sellele ei tohtivat ka näpuga osutada. (Eisen 1926: 15-16) Samuti nagu vikerkaaregi puhul. Mõistatusžanri siseselt võib seoses päikesega esitada mitu aspekti. *Päikese* lahend on mitme tüübi küsimusvormide näitel ühenduses abielluva neiuga (mõrsjaga). See näitab uuesti seost pulmadega, mis samuti viitab ka piirsituatsioonile. (Ühtlasi annab see võimaluse ka Kagu-Eesti piirkonnas näha *Pruudi ja peigmehe* lahendit tähenduslikumana.) Üks *Päikse* vastusega tüüpidest sisaldab sõnastusi – *Tõisen ilman*.[---] (H, Gr. Qu. 343 (18) < Pst), *Sääl maal* [---] (H III 16, 39 (47) < Pst) vms. See viitab vahetegemisele siin- ja sealpoolsuse vahel – päike kui teise ilma nähtus. Muuseas on lahendina märgitud ka *Päev tõuseb*, mis osutab järjekordselt piiri sfäärile (päeva ja öö vaheldumine). *Päikese* lahend pihlapuu-mõistatustes sisaldabki suurel hulgal lojuva ja tõusva päikese vastusevariante. Sellises situatsioonis omab päike tihtipeale punast kuma, mis visuaalselt kattub pihlamarjade värvitooniga ning see võis samuti varasemalt

kujundiseoseid tekitada. Ka punast värvi on eelnevalt seostatud piirisfääriga. Arvatavasti võivadki luua mõisted – *päike, pihlapuu, punane värv, piir* – mingi seosevõrgustiku. Lahendi *Kuningas ja sõda* tähendus on ühenduses vere temaatikaga, mis tekitab selgi korral paralleele pihlaka punase värvi sümboolikaga. Sõda kui selline on olnud ajalooliselt ikka seotud mingi territooriumi ja selle piiride küsimusega, seetõttu on ka antud lahend ühendusse viidav *piiri* mõistega. Raili Riitsaar osutab tähelepanu Setumaal levinud punase värvi sümboolikale: „Punane värv seostub päikese, tule ja verega. [---] See värv on seotud aktiivse seisundi, sündimise, jõu ja elujõuga, kuid võib tähistada ka hääbumist, tapmist ja isegi surma“ (2012: 12). See ilmestab hästi eelnevalt esitatud lahendite/tähenduste (*Kuningas ja sõda, Päike, Pihlakas*) omavahelist seotust Kagu-Eestis. *Pühade* lahendis on nimetatud sagedasti kolme tähtpäeva – talistepüha (jõulud), suvistepüha, lihavõtted – mis kuuluvad tähtsaimate pühade hulka eesti rahvakalendris (BERTA 2004) ning mis tähistavad mingi perioodi lõppu ja teise algust. Kokkuvõtvalt võib ka pühade tähenduses ühe osana välja tuua piiri mõiste – pühad kui piirperioodid. *Õpetaja kantslis* esineb vaid ühel korral Simunas ja tekitab seoseid *Kiriku* (püha koha) põhilahendi pihlapuu-mõistatustega. *Taevasõela* lahend tekitab pihlakobaraga visuaalselt ilmekaid kattumisi – sügiseti taevas/puu otsas eretav täheparv/marjakobar. Veelgi enam, Sõela järgi ennustati eesti rahvapärimeses järgmise vilja-aasta saaki (Kuperjanov 2000) ja pihlapuu seosest viljakusega on juba eelnevalt mitu korda juttu olnud. Ainuke aspekt, mis *Taevasõela* lahendi juures Anttose kontseptsiooniga ühtiks, ongi ehk seos viljakusega (lastootav/viljakas naine).

Pihlapuuga seotud erinevate vastuste/lahendite seosed *piiri* tähendussfääriga on läbivad kõigi kolme piirkonna lahendivariantide hulgas. Eelneva taustal võib ka kagueestiline küsimusvorm *pihlapuu piiri pääl* omada tugevamat sümboolikaseost, kuigi esineb algriim ja paralleelselt ka *petäi-piiri* vormi.

Võib öelda, et olenemata pihlapuu-mõistatuste küsimusvormide erinevustest Eesti eri paigus ja sellest, kas *pihlapuu/pihlaka* sõna domineerib küsimusvormis või esineb koos mõne teise puuliigiga (toomingas, õunapuu, sarapuu vm) on *piiri* tähenduskategooria lahendite kaudu nendest selgemal või kaudsemal määral läbi põimunud. Otsesemal viisil nt eelnevalt viidatud kagueestilises küsimusvormis: *pihlapuu piiri pääl*. Kuna Anttonen osutab *piiri* mõiste tihedale seotusele *püha* kategooriaga, siis samavõrra on võimalik

siinsetes *piiri* semantikaga seotud mõistatustes näha ka *püha* tähendus-sfääri. Seda enam, et *püha* sõna on otseselt küsimusvormides esindatud: 1817 *Püha jõgi, püha mägi, püha pihlakas mäella, püha marjad pihlakassa? Kirik*. Eelnev põhilahendite ja lahendivariatsioonide, kohati ka küsimusvormide seoste väljatoomine võrdluses Veikko Anttose käsitlusega, peaks kinnitama pihlaka kuulumist *püha-piiri* tähendusvälja ka eesti pärimuses. (Ühtlasi näitab see ka, et mõistatused võivad peegeldada üldkultuurilist tausta ja usundit.) On võimalik, et eesti mõistatustes *pihlapuu/pihlaka* sõnaga seotud mitmed konkreetsemad tähendus-sfäärid nagu sõda, pulmad, pühad, põllulapi ääreala, vikerkaar, naisaspekt, tõusev-loomuv päike jt ühtivad üldisema *püha-piiri* kategooriaga. Ilmnes seesugustki mõistatussümboolikat, mida Anttose käsitluses otseselt ei nimetatud. Eesti mõistatuste põhjal võib rääkida kohatisest seotusest pihlapuu/marjade ja taevatähtede vahel (*Taevasõel; Kiriv põll, kaal, taivatähe; Kirju tekk*).

Kokkuvõte

Siinse töö eesmärgiks oli leida pihlapuule mingi sügavam tähenduslik roll eesti pärimuses. Kitsamal pinnal vaadeldi mõistatuste žanri ning sümbolite tõlgendamisel oli eeskujuks võetud Veikko Anttose *püha* kontseptsioon. Tulemuseks leiti mitmeid huvitavaid tähendusilminguid eesti mõistatuste siseselt ja üks võimalik ühine tuum, mis liidaks need üldisema kultuurilise nimetaja alla.

Pealtnäha võis tunduda, et *pihlapuu/pihlaka* sõna esinemine mõistatuste küsimusvormis ei pruugi määrata mõistatuse sisu ega selle tähendusvälja ning taoline uurimisviis võib osutada meelevaldseks. Esimeseks ülesandeks oligi jälgida, kas ühe elemendi esinemine erinevates mõistatustes tekitab mingi seaduspära. Sai selgeks, et kõige ilmekam mõistatuste jagunemine on erinevate levikualade vaheline. Selgemini eristuvad Kagu-Eesti ning Mulgimaa ja selle ümbruskond. Ülejäänud küsimusvormid ja tähendused on levinud kas laialdaselt üle Eesti (va Kagu-Eesti) või hajusalt üle Eesti. Kõige suurem hulk erinevaid pihlapuu-mõistatusvariante esines piirkonnas nimega laialdaselt üle Eesti ja kõige väiksem Kagu-Eesti alal, sealhulgas kohtas Kagu-Eesti alal erinimelisi tüüpe kõige rohkem. Pihlapuu-mõistatused on kogutud suures osas 19. saj lõpu ja 20. saj alguse perioodil. Eraldi oli analüüsitud küsimusvorme ja lahendeid. Ilmnes, et eelkõige väljatoodud piirkondade siseselt on pihlapuu-mõistatuste küsimusvormid kui ka lahendivariandid sagedasti omavahel seotud. Seega seaduspära oli leitud. Korrastatud pihlapuu-mõistatustest oli juba lihtsam esile tõsta neid konkreetseid tähendusi, mis puhtalt vormianalüüsi põhjal seoses pihlapuu semantikaga kõige rohkem esile kerkivad: hajusalt üle Eesti – *Imetav ema puu all*; Mulgimaa ja selle ümbruskond (kohati ka Pärnu- ja Harjumaa) – *Kirju tekk, Naisterahvas/Naiste tekk, Kirik, Raamat* (pühakiri), *püha* sõna ja selle tähendussfäär nii küsimusvormis kui lahendites; Kagu-Eesti (kohati ka Kirde-Eesti ja Kihnu) – *Kuningas ja sõda, Taevasõel/taevatähed, Päike* (selle tõus ja loojumine), naisaspekt (*emand*), punane värvus (*punased pärlid*).

Sügavama ja laiahaardelisema pildi loomiseks ja konkreetsete tähenduste tõlgendamiseks oli töö teises osas appi võetud Veikko Anttose arutlus *püha* kultuurikategooriast, milles ta seob soome kui ka eesti *püha* termini *piiri* mõiste erinevate avaldumisvormidega. *Püha-piiri* sümboolika ühendab ta soome pärimuse põhjal pihlapuuga. Vastav teooria rakendataksegi eesti mõistatustes avalduvatele pihlapuuga

seotud märksõnadele. Anttose seletus pihlapuu fenomenile sobitus üllatavalt hästi suure osa tähendustega, mis eesti pihlapuu-mõistatustes esinevad (eelkõige lahendivariatsioonidest lähtuvalt). Selle järgi tõusevad tähenduslikumasse valgusse ka töö esimeses osas vormianalüüsi sõelast üle jäänud lahendivariandid (nt *Vikerkaar*, *Põllupeenar*, *Tee*, *Pruut ja Peigmees*, *Välk*, *Pühad*) ja üks küsimusvormi motiivgi (*pihlapuu piiri pääl*). Enamikul juhtudel on eesti mõistatuste pihlapuuga seotud tähendused ühendusse viidavad mingil viisil *piiri* mõistega (nt lapseootel naine kui piiriseisund seostub lahenditega: *Imetav ema*, *Naiste tekk*; *Põllupeenra* lahend kui piirterritoorium kahe maalapi vahel; *Kuningas ja sõda* tähistab mingit piirulukorda; *Päikese* tõus ja loojumine on öö ja päeva vaheldumise piirnähtuseks jm). Veel võib esile võib tõsta ilmeka sümboolika eesti mõistatustes, mis Anttose teoses otseselt ei kajastu. Nimelt avaldub väljendusrikas paralleel *Taevasõela/taevatähtede* ja pihlakobara vahel.

Uurimuse alguses esitatud küsimus – Mis võivad olla need põhjused, miks see puu seostus varasemalt nii heaga, kuid ühtlasi ka kardetavaga? – sai selle töö põhjal ühe võimaliku vastuse. Pihlapuu nii püha-, kuid ühtlasi ka piiripuuna võis varasemates kultuurilistes kategooriates tähistada sise- ja välisringi, oma ja võõra, siin- ja sealoolsuse vahelist nähtust, mis ühelt poolt omab kaitsvaid omadusi, kuid teiselt poolt on ühenduses ohtliku ja kardetava sfääriga.

Kirjandus

Annist, August 1966. *Friedrich Reinhold Kreutzwaldi muinasjuttude algupära ja kunstiline laad*. Tallinn: Eesti Raamat.

Anttonen, Veikko 1992. „Püha“ mõiste rahvausundi uurimises. *Akadeemia* 12, lk 2514-2535 (<http://digar.nlib.ee/digar/show/?id=104228> – 24.aprill 2013).

Anttonen, Veikko 1996. *Ihmisen ja maan rajat: „Pyhä“ kulttuurisena kategoriana*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Devjatkina, Tatjana 2012. Mordva mütoloogia. Kõiva, Mare & Sarv, Kadi (toim). *SATOR* 8. Tartu: EKM Teaduskirjastus (<http://www.folklore.ee/rl/pubte/ee/sator/sator8/> – 26. aprill 2013).

Eelsalu, Heino 1985. *Ajastult ajastule: [muinasastronoomia ja –kalendriloo uudest käsitlesest]*. Tallinn: Valgus.

Eisen, Matthias Johann 1926. *Eesti mütoloogia IV: Eesti vana usk*. Tartu: Eesti Kirjanduse Seltsi Kirjastus (http://et.wikisource.org/wiki/Eesti_vana_usk/IX._Puud_ja_taimed – 28. aprill 2013).

EKSS = Eesti keele seletav sõnaraamat: „Eesti kirjakeele seletussõnaraamatu“ 2., täiendatud ja parandatud trükk 2009. Langemets, Margit & Tiits, Mai & Valdre, Tiia & Veskis, Leidi & Viks Ülle & Voll, Piret (toim). Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus (<http://www.eki.ee/dict/ekss/index.cgi?Q=p%C3%B5llupeenar&F=M> – 30.aprill 2013).

Hussar, Anne & Krikmann, Arvo & Saukas, Rein & Voolaid, Piret (koostajad) 2001. *Eesti mõistatused I: 1 – 1350*. Tartu: Eesti Keele Sihtasutus.

Jürgenson, Aivar 2005. *Seened kultuuriloos*. Tallinn: Kirjastus Argo.

Jaago, Tiiu 1997. Mis sealt tõuseb soost sinine, soost sinine, maast punane?: Sinise ja punase võimalikust tähendusest regilaulus. *Mäetagused: Hüperajakiri* 5 (<http://www.folklore.ee/tagused/nr5/tiiu.htm> – 01.mai 2013).

Jaago, Tiiu 1998. *Regilaulu poeetika [Võrguteavik]: Rahvaluule ülemastme kursus regilaulu uurimise meetoditest*. Oras, Janika (toim). Tartu: Tartu Ülikool (<http://www.folklore.ee/UTfolk1/loengud/poeetika/index.html#tegiad> – 02.mai 2013).

Kaivola-Bregenhøj, Annikki 2001. *Riddles: Perspectives on the use, function and change in a folklore genre*. Helsinki: Finnish Literature Society.

Krikmann, Arvo 1997. *Sissevaateid folkloori lühivormidesse. 1: Põhimõisteid, žanrisuhteid, üldprobleeme*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus (<http://www.folklore.ee/~kriku/PARINTRO/Parintro.pdf> – 26.aprill 2013).

Kulmar, Tarmo 2005. Taevasest üliolendist usundilooliselt ja muinaseesti aineses. *Mäetagused: Hüperajakiri* 30, lk 17–32 (<http://www.folklore.ee/tagused/nr30/kulmar.pdf> – 28. aprill 2013).

Kuperanov, Andres 2000. Taeva sõelad. *Vaatleja: Astronoomia-ajakiri* 6 (<http://www.obs.ee/cgi-bin/w3-msql/vaatleja/artikkel.html?id=209> – 01.mai 2013).

Livländer, Robert Johannes 2003 [1923]. Vanade saarlaste täheteadus praegusel ajal. *Vaatleja: Astronoomia-ajakiri* 6, lk 484–494 (<http://www.obs.ee/cgi-bin/w3-msql/vaatleja/artikkel.html?id=1022> – 29.aprill 2013).

Lönnrot, Elias (koost) 1985. *Kalevala*. Tallinn: Eesti Raamat.

Moor, Argo 2000. Pihlakas on nõiapuu. *Eesti Loodus* 2/3, lk 76–77.

Normann, Erna & Tampere, Herbert (koost) 1989. *Marjakobar ja teisi setu muinasjutte*. Tallinn: Eesti Raamat.

Oinas, Felix 2004. Eesti rahvaluulest. *Uurimusi Kalevipojast* (<http://www.folklore.ee/rl/folkte/myte/kalev2/> – 24.aprill 2013).

Piir, Robert 2010. *Pihlakas*. Tallinn: Argo.

Puss, Fred 1995. Puudega seotud pärimused ja traditsioonid Eesti rahvakultuuris. *Proseminaritöö* (<http://www.hot.ee/fpuss/bibl/proseminar.html> – 01.mai 2013).

Raal, Ain 2012. *Seitse tervendavat puud: Kadakas, tamm, kask, pihlakas, mänd, pärn ja paju*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, lk 245–271.

Relve, Hendrik 1998. *Puude juurde: puud ja põõsad looduses, pärimustes ja nüüdses kasutuses*. Tallinn: Eesti Loodusfoto.

Riitsaar, Raili 2012. *Seto tikand*. [Obinitsa (Võrumaa)]: MTÜ Järveääre.

Sarapik, Virve 1998. Rainbow, colours and science mythology. Kõiva, Mare & Kuperjanov, Andres (toim). *Folklore* vol.6: [An Electronical Journal of Folklore] (<http://www.folklore.ee/folklore/vol6/rainbow.htm> – 29.aprill 2013).

Sarapik, Virve 2000. Punane. Sõna ja värv. *SATOR 1: Artikleid usundi- ja kombeloost*. Kalda, Mare & Kõiva, Mare (toimetajad). Tartu: EKM Rahvausundi ja meedia töörühm, lk 7–37 (<http://www.folklore.ee/rl/pubte/ee/sator/sator1/sator1-1.pdf> – 26. aprill 2013).

Tooming, Kadri 2008. Lõuna-Eesti külade Vene impeeriumi keskvalitsuse kolonisatsioonipoliitika mõjuväljas 1889-1914. *Magistritöö* (https://dspace.utlib.ee/dspace/bitstream/handle/10062/6481/tooming_kadri.pdf?sequence=1 – 26.aprill 2013).

Sutrop, Urmas 2011. Eesti keele värvussõnavara arengu põhijooni. Uusküla, Mari & Sutrop, Urmas (koost). *Värvinimede raamat*. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, lk 397-420.

Valk, Ülo 2010. Teede tähendusest eesti rahvausundis. *Eesti maanteemuuseumi aastaraamat 2010*. [Tartu]: Tartu Ülikooli Kirjastus, lk 39-52.

Viidalepp, Richard 2004. Eesti rahvajuttude laadist, funktsioonist ja jutustajatest. Hiimäe, Reet (toim). *SATOR 4*. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseumi rahvausundi töörühm (<http://www.folklore.ee/rl/pubte/ee/sator/sator4/> – 27. mai. 2013).

Viires, Ants 2000. *Puud ja inimesed*. Tartu: Ilmamaa.

Vunder, Elle 1992. *Eesti rahvapärane taimornament tikandis*. Tallinn: Kunst.

Elektroonilised allikad

BERTA: Eesti rahvakalendri tähtpäevade andmebaas 2004. Vesik, Liisa (projekti juht) & Kõiva, Mare & Särg, Taive & Kuperjanov, Maris & Mürsepp, Maris & Kärblane, Eva-Kait jt (koostajad) (<http://www.folklore.ee/Berta/kalender.php#liikuvad> – 01.mai 2013)

Eesti Regilaulude Andmebaas. (<http://www.folklore.ee/regilaul/andmebaas/>? – 24.aprill 2013)

EM = Eesti Mõistatused. Andmebaas 2012. Krikmann, Arvo & Krikmann, Jaak (koostajad) (<http://www.folklore.ee/moistatused/> – 24.aprill 2013).

HERBA: Historistlik Eesti Rahvameditsiini Botaaniline Andmebaas 2008. Võrguteavik. Sõukand, Renata & Kalle, Raivo (koostajad). Tartu: EKM Teaduskirjastus (<http://herba.folklore.ee> – 24.aprill 2013).

Kultuurilaegas: [Eesti Laulu- ja Tantsupidude traditsiooni andmebaas] 2009. Särg, Taive & Sünter, Aleksander & Orav, Maie & Hiemäe, Mall & Kuutma, Kristin & Sildoja, Raivo & Värvi, Ellen (toimetajad). MTÜ Tartumaa Rahvakultuuri Keskseks; MTÜ Eesti Pärimusmuusika Keskus (http://www.folklore.ee/kultuurilaegas/et/aa_index/rr_rahvar6ivad – 01.mai 2013).

LEPP: Lõuna-Eesti pärimuse portaal. Andmebaas 2003. Kõiva, Mare & Vesik, Saamuel & Kajak, Salle & Kärblane, Eva-Kait & Sarv, Kadi & Kaaber, Anne & Vahtramäe, Ell & Kalda, Mare & Krikmann, Luule jt (koostajad) (http://www.folklore.ee/lepp/tmaarja/?sel_id=13 – 28.aprill 2013).

Mõista, mõista, mõlle-rõlle: Eesti mõistatuste antoloogia 1999. Krikmann, Arvo (koost) (<http://www.folklore.ee/~kriku/MOISTA/index.htm> – 25.aprill 2013).

Sissejuhatus folkloori lühivormidesse: [Veebisait bakalaureuseastme kursusele]. Krikmann, Arvo (koost) (<http://www.folklore.ee/~kriku/PARINTRO/aenigma.htm> – 28.aprill 2013).

Summary

The meanings associated with the rowan tree in Estonian riddles as compared with the theory of the sacred by Veikko Anttonen

The aim of this BA thesis was to find out the characteristic meanings associated with the rowan tree in Estonian folklore, especially in riddles. The interpretation of the distinctive symbols used in the riddles takes guidance from the concept of *püha* 'sacred' as understood by Veikko Anttonen. As a result of the study a number of interesting associative meanings were revealed for the rowan tree as mentioned in Estonian riddles, and a common core which possibly incorporates these distinctive meanings into a general cultural category.

At first sight it seemed that the occurrence of the word *pihlapuu/pihlakas* 'rowan tree' in the riddles may be unrelated to their content and thus the choice of the method may not be sufficiently motivated. The first task was to explore if the occurrence of the word *pihlapuu/pihlakas* follows a certain pattern or system in Estonian riddles. The clearest division was discovered between different geographical areas, of which South-East Estonia and the region of Mulgimaa can be distinguished the most clearly. The rest of the riddles are spread either "widely over Estonia" (except its south-eastern part) or "sparsely all over the country". The greatest number of different riddle variants occurred "widely over Estonia" and the smallest number occurred in South-East Estonia. However, the last mentioned area displays the greatest number of different riddle types. Most of the riddles associated with the rowan tree have been collected at the end of the 19th and beginning of the 20th century. A separate analysis was conducted for question forms and answers. It appeared that particularly in the aforementioned regions the question forms as well answers in the rowan-tree riddles are often strongly bound with each other. So the system was found. Now when the rowan-tree riddles were structured it was easier to pinpoint the specific meanings that appeared in connection with rowan tree semantics (as based on purely formal analysis): *Imetav ema puu all* 'breast-feeding mother under a tree' – sparsely over Estonia; *Kirju tekk* 'patterned blanket', *Naisterahvas / Naiste tekk* 'woman / woman's blanket', *Kirik* 'church', *Raamat (pühakiri)* 'scripture', the word *püha* 'sacred' and its semantics in the question form as well in the answers – Mulgimaa (less in Pärnumaa and

Harjumaa); *Kuningas ja sõda* 'king and war', *Taevasõel / taevatähed* (Pleiades / stars), *Päike (tõus ja loojang)* (sunrise and sunset), the feminine aspect (*emand*) 'matron'), red color (*punased pärlid*) 'red pearls' – South-East Estonia (less in North-East Estonia and Kihnu island).

To create a more general framework to interpret specific riddle meanings (answers and phrases/words in the questions) the discussion of the sacred by Veikko Anttonen was used. His theory shows that in Estonian and Finnish the term *püha* 'sacred' is connected with the term *piir* (border, boundary) and its different shades of meaning. Inspired by Finnish folklore Anttonen associates the symbolism of the rowan tree to those of *püha* 'sacred' and *piir* 'border boundary'. This concept was applied in the analysis of the distinctive meanings appearing in the Estonian rowan tree riddles. It turned out that Anttonen's explanation of the rowan tree phenomena could be fitted surprisingly well to most of the meanings that appeared in the riddles (particularly in the answers). In the wake of Anttonen some other answer meanings, which were left unmarked by the formal analysis used in the first part of the study, reveal more semantic roles in connection with the rowan tree (e.g. such answers as *Vikerkaar* 'rainbow', *Põllupeenar* 'baulk, an unploughed strip of land between two fields', *Tee* 'road', *Pruut ja peigmees* 'bride and groom', *Väik* 'lightning', *Pühad* 'important holidays' and even a part of the question: *pihlapuu piiri pääl* 'rowan tree on the border'. Most of the meanings associated with the rowan tree in Estonian riddles have to do with the concept of *piir* 'border, boundary'. E.g. pregnancy as a boundary condition can be associated with the answers *Imetav ema puu all* 'breast-feeding mother under a tree', *Naiste tekk* 'women's blanket'; *Põllupeenar* 'baulk, an unploughed strip of land between two arable fields' is a border territory; *Kuningas ja sõda* 'king and war' tend to concern borders; *Päike (tõus ja loojang)* 'sunrise and sunset' mark the line between day and night etc. In addition, in Estonian riddles there is an expressive parallel between *Taevasõel / taevatähed* 'Pleiades / stars' and a bunch of rowan berries, which is not mentioned directly in Anttonen's discussion of the rowan tree.

The question pointed out in the introduction – What could be the reasons why the rowan tree used to be associated with positive qualities as well with dangerous spheres in the past? – gets a possible explanation. The rowan tree as a sacred tree as well as a border tree could be a marker of the zone between the internal and outer spheres, the well-known

and the foreign, this world and the afterworld. On the one hand, this tree has protective virtues, whereas on the other hand it is connected with the fearful.

Lisad

Lisa 1. Plejaadide täheparv ehk Söel ja sügisene pihlakobar.

(<http://www.obs.ee/cgi-bin/w3-mysql/vaatleja/artikkel.html?id=209> – 29. aprill 2013;
<http://pilt.delfi.ee/picture/4638046/> – 05. mai 2013)

Lisa 2. Helme puusapõll, ERM 4942

(http://www.folk.ee/kultuurilaegas/et/aa_index/rr_rahvar6ivad/rr_paikkondlikud_erinevused/rr_l6una_eesti – 01. mai 2013)

Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja lõputöö üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina Triinu Klaus
(sünnikuupäev: 06.12.1988)

1. annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) enda loodud teose Pihlapuuga seotud tähendused eesti mõistatustes. Võrdlus Veikko Anttose *püha* kontseptsiooniga,

mille juhendaja on Madis Arukask,

- 1.1.reprodutseerimiseks säilitamise ja üldsusele kättesaadavaks tegemise eesmärgil, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace-is lisamise eesmärgil kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni;
- 1.2.üldsusele kättesaadavaks tegemiseks Tartu Ülikooli veebikeskkonna kaudu, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace'i kaudu kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni.
2. olen teadlik, et punktis 1 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile.
3. kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei rikuta teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse seadusest tulenevaid õigusi.

Tartus **28.05.2013**